

บทที่ ๔

วิเคราะห์การบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา

เกรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเกรวาทโดยมีประเด็นที่นำมาวิเคราะห์ประกอบด้วย วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของขันติบารมีกับบารมีในข้ออื่นๆ วิเคราะห์ความสำคัญของขันติและการนำขันติไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ต่างๆ ในสังคม ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของขันติบารมีกับบารมีข้ออื่นๆ

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นมีแทรกอยู่ในทุกบารมีที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญ เพราะพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์กว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์ได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีขันติธรรมเป็นพื้นฐานเสียก่อนซึ่งขันติบารมีมีความสัมพันธ์กับบารมีในข้ออื่นๆ ดังนี้

๔.๑.๑ ขันติกับทศบารมี

บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้เป็นการบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณซึ่งจัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ รวมแล้วแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ขันติบารมี ขันติอุปบารมี ขันติปรมัตถบารมี ซึ่งขันติบารมีมีความสัมพันธ์กับบารมีอื่นๆ ดังนี้

๔.๑.๑.๑ ขันติกับทานบารมี หมายถึง พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้การเสียสละแบ่งปันสิ่งของ เช่น ให้ทานแก่สมณพราหมณ์ บิณฑบาต เป็นต้น สงเคราะห์อนุเคราะห์ คนยากจนขัดสนอันแรกก็ต้องมีขันติมาข่มความตระหนี่เอาไว้ก่อนเพราะความตระหนี่ทำให้ไม่เสียสละเอาขันติมาทำลายความตระหนี่เสียก่อนจึงทำให้เกิดความเสียสละอย่างบริสุทธิ์จะทำให้ทานบารมีเต็มเปี่ยม ซึ่งจะเห็นได้จากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ผู้วิจัยได้นำมากล่าวเพื่อเป็นตัวอย่างดังนี้

เวสสันดรชาดก (บางที่เรียกว่า มหาชาติ) เป็นชาดกที่กล่าวด้วยการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรและในชาดกนี้ถูกแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๓ กัณฑ์ แต่เดิมเป็นภาษาบาลี แต่งเป็นคาถามีทั้งหมด ๑,๐๐๐ พระคาถาต่อไปจะกล่าวประวัติโดยสังเขป เทพธิดาผุสดี อัครมเหสีของท้าวสักกเทวราช ได้รับพร ๑๐ ประการเมื่อต้องจุติมาปฏิสนธิเป็นมนุษย์ พรประการหนึ่งคือ ให้มี โอรสที่ทรงพระเกียรติยศ พระนางได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสุทนต์แห่งแคว้นสีพี และประสูติพระ โอรสที่ตรอกพ้อคำขณะเสด็จประพาส พระนคร จึงขนานพระนามว่า พระเวสสันดร

(ผู้เกิดท่ามกลางพ้อคำ) พระเวสสันดรครองราชย์ตั้งแต่พระชนมายุ ๑๐ พรรษาอภิเษกสมรสกับพระนางมัทรีเจ้าหญิงแห่งแคว้นมัททกะมี พระโอรสและพระธิดา คือเจ้าชายชาลี กับเจ้าหญิงกัณหา พระเวสสันดรมีพระทัยกระหายการให้ทาน จึงสร้าง โรงทานถึง ๖ แห่งต่อมาได้พระราชทาน ช้างปัจจัยนาค ซึ่งเป็นช้างมงคลคู่พระนครให้แก่ทูตของแคว้นกาลิงคะชาวเมืองสีพีไม่พอใจพากันไปกราบทูลพระเจ้ากรุงสัญชัยให้เนรเทศ พระเวสสันดรได้เสด็จออกบวชเป็นฤาษีที่ เขาวงกต โดยพระนางมัทรี เจ้าชายชาลี เจ้าหญิงกัณหาติดตามไปด้วย ในแคว้นกาลิงคะพราหมณ์ชรา ชูชก มี ภรรยาสาวชื่อนางอมิตตาคา นางให้ชูชกไปขอพระกุมารชาลีกัณหามารับใช้ชูชกออกเดินทาง ไปเขาวงกต ได้พบ กับพราหมณ์เจตบุตร ซึ่งพระเจ้าเจตราชทรงตั้งไว้ถวายการอารักขาพระเวสสันดร ชูชกอ้างว่าตนเป็นทูตจากแคว้นสีพี มา ทูลเชิญพระเวสสันดร พระนางมัทรีและพระโอรสธิดากลับเมือง จึงผ่านไปได้ และเพื่อทราบทางเข้าสู่เขาวงกต ชูชกไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดร ได้กล่าวกับพระอัจจุตฤาษีว่าจะมาสนทนาธรรมกับพระเวสสันดร ชูชกรอให้รุ่งเช้าพระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ จึงเข้าไป ขอสองกุมาร พระเวสสันดรทรงยินดียกให้พร้อมทั้งคาค่ำตัว ไว้ด้วย ชูชกริบนำสองกุมารไปก่อนที่พระนางมัทรีเสด็จกลับ ท้าวสักกะเกรงว่าจะมีผู้มาขอพระนางมัทรี จึงแปลง เป็นพราหมณ์มาทูลขอ แล้วถวายคืน แล้วได้ถวายพร ๘ ประการ ก่อนเสด็จกลับ ดาวดึงส์ ชูชกพาพระกุมารชาลีกัณหาถึงทางสองแพร่ง ด้วยบุญบาริของพระกุมาร จึงบันดาลให้ชูชกตัดสินใจไปเมืองเชตุตรเข้าเฝ้าพร พระเจ้าสัญชัยและพระนางผุสดีทรงไถ่พระนัดดา แล้วพระองค์ตรัสสั่งให้จัดกระบวน ข้าราชการบริวาร ไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ที่เขาวงกตเมื่อกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ทรงพบกันก็ดีพระทัย จนสลบลง ขณะนั้นได้เกิดฝนโบกขรพรรษ ต้องพระวรกาย ช่วยให้ทุกพระองค์ และทุกคนได้สติฟื้นขึ้นมาแล้วเสด็จกลับสู่พระนครชั้นดิฐธรรมในเรื่องพระเวสสันดรมีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์ก็มีความสำคัญเหมือนกันซึ่งประเทศไทย ให้ความสำคัญยกย่องพระเวสสันดรอันดับ ๑ ในเรื่องการให้ทาน ผู้วิจัยจะกล่าวถึงลักษณะของชั้นดิฐธรรมโดยภาพรวมของพระเวสสันดรซึ่งแต่ละกัณฑ์ก็มีชั้นธรรมกันทั้งหมดไม่ว่าจะเป็น กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาธาต กัณฑ์ฉกษัตริย์ นครกัณฑ์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันทุกกัณฑ์ทำให้ความอดทนมีบทบาทต่อชาดกพระเวสสันดรทุกเรื่องผู้วิจัยเอากัณฑ์กุมารมาก็เพราะพระเวสสันดรกับลูกมีความรักกันมากมีความสงสารเอ็นดูต่อลูกในตอนที่ชูชกได้ตบตีสองกุมารต่อหน้าพระพักตร์ของพระองค์ทำให้พระองค์มีขันติอดทนอดกลั้นเพื่อที่จะได้เสริมสร้างบารมีให้บริบูรณ์เต็มเปี่ยมผลการศึกษาวิจัยพบว่าเมื่อได้สองกุมารแล้ว ชูชกก็ได้ผูกสองกุมารด้วยเถาว์วัลย์แล้วทิ้งลากทิ้งจูงไป แต่สองกุมารก็ไม่เร่งรีบดังใจชูชก อีกทั้งร้องไห้ให้รำคาญ ชูชกก็คว่ำไม้เท้าตีสองกุมารพระเวสสันดรทรงเห็นดังนั้น ก็ทรงพิโรธชูชกคิดจะฆ่าชิงสองกุมารคืน แต่ก็ทรงอดกลั้นได้ด้วยขันติธรรม ปล่อยให้ชูชกพาสองกุมารไปตามปรารถนา ถ้าหากเป็นประชาชนธรรมดา เห็นคนอื่นทำร้ายลูกตนเองต่าง ๆ ผู้เป็นพ่อแม่คงจะโต้ตอบทำร้ายกลับคืนแน่นให้ตายไปข้างหนึ่งเลยใช้หรือเปล่า ลูกของใคร ใคร

ก็รัก จะมาด่าว่าต่อหน้าลูกของตนเองได้อย่างไร ซึ่งจะเห็นได้ว่าบุคคลธรรมดาจะมาเทียบกัน พระเวสสันดรไม่ได้เพราะพระองค์เป็นผู้ให้ทานสะสมบารมีมาแล้วนับไม่ถ้วนซึ่งวิสัยในการให้ทานได้ติดตัวมาตั้งแต่หลายภพชาติแล้วเพื่อหวังเข้าสู่พระนิพพานดังตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานสองปิโยรสคือ พระกัณหาและพระชาลีให้แก่ชูชก พระกัณหาและพระชาลีนั่น เป็นเหมือนยานนาวาของพระองค์ที่จะส่งผลให้พระองค์ทรงถึงฝั่งคือ แห้งพระนิพพาน ข้ามสาครคือ ภพ ข้ามฝั่งคือ ชาติ (ความเกิดคือ ไม่เกิดอีกต่อไป) ดังพระดำรัสของพระเวสสันดรตอนหนึ่งว่า “ดูก่อนพ่อชาลีลูกรัก มานี้เกิด ลูกทั้งสองจักเป็นผู้ทำให้บารมีของพ่อเต็มเปี่ยม ขอเจ้าทั้งสอง จงเป็นดั่งยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือ ภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่งคือ ชาติ จักยังสัตว์โลก พร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย ดูก่อนลูกกัณหา มานี้เกิด เจ้าก็เป็นธิดาที่รักของพ่อ ทานบารมีก็เป็นที่รักของพ่อ”^๑

๔.๑.๑.๒ ขันติกับศีลบารมี หมายถึง การสรวมกายวาจาให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน หรือความประทุษร้ายถูกต้องตามระเบียบวินัย วิธีการบำเพ็ญศีลบารมีมีหลักอยู่ว่า ต้องกระทำราวกะว่า จามรีย่อมรักษานาง (ของตน) ที่ติดข้องอยู่ในที่ใด ๆ ก็ยอมตายในที่นั้นไม่ยอมให้หนทางเสียไป ฉะนั้น ท่านจึงบำเพ็ญศีลในภูมิทั้ง ๔^๒ รักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ ดุจจามรีย่อมรักษานาง ฉะนั้น การที่จะรักษา ศีลให้บริสุทธิ์นั้นจะต้องอาศัยขันติจึงจะทำให้ศีลของผู้รักษาสีลบริบูรณ์ได้ ดังเช่นเรื่องของภริยัตถชาต

พระนางสมุททชา พระธิดาของพระเจ้าพรหมทัต ได้อภิเษกกับพญานาคตรฐแห่งนาคพิภพมีพระโอรส ๔ พระองค์ คือ สุทิสสนกุมาร ทัตตกุมาร สุโภคกุมาร และอริฏฐกุมาร ทัตตกุมารฉลาดกว่าผู้อื่นบิดาจึงมอบหมาย งานให้ทำมากกว่า คราวหนึ่ง ทัตตกุมาร ได้ติดตามพระบิดาและท้าววิรูปักษ์เข้าเฝ้าท้าวสักกเทวราช ทัตตกุมารได้แสดงความสามาถให้ท้าวสักกะโปรดปราน จึงตั้งชื่อให้ใหม่ว่า ภริยัตถกุมาร (พระกุมารผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน) ภริยัตถกุมารนั้นรักษาศีล เพราะรู้ว่าผลของการรักษาศีลจะได้เกิดเป็นเทพบนสวรรค์ ครั้งหนึ่งพระองค์ ขออนุญาตพระบิดาพระมารดารักษาศีลบนโลกมนุษย์พระองค์รักษาศีล ๘ อย่างเคร่งครัดอธิษฐานจิตไว้มั่นคงว่า หนึ่ง เอ็นกระดุกเลือดเนื้อหากผู้ใดต้องการก็จงเอาไปเกิดไม่ปกป้องไม่หวงยินดีสละให้ พรานเนื้อชาวเมืองพาราณสีสองพ่อลูก ออกล่าเนื้อมาถึงริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ไกลบริเวณที่ภริยัตถกุมารจำศีลอยู่ ต่อมา มีพราหมณ์คนหนึ่งเรียนมนต์จับงูจากฤาษีตนหนึ่ง มนต์นั้นชื่อ มนต์อาลัมพายน์ อำนาจมนต์ช่วยให้ได้แก้ววิเศษจากพวกนางนาค พรานผู้เป็นพ่อเห็นเข้าต้องการได้ จึงแลกเปลี่ยนด้วยการบอกที่รักษาศีลของพระภริยัตถ และทรมาณด้วยวิธีการต่าง ๆ พระภริยัตถไม่ยอมให้ความโกรธเกิดขึ้นเพราะต้องการรักษาศีล พราหมณ์อาลัมพายน์ได้นำ พญานาคภริยัตถไปแสดงกลเรียไรเงินได้จำนวนมาก พระนางสมุท

^๑ ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๑๑๓-๒๑๑๕/๓๕๒.

^๒ ขุ.พทุธ.อ. (ไทย) ๑๒๔/๑๕๘.

ทหาทรงฝันร้าย และไม่เห็นพระภุริทตมาเฝ้าดังเคย จึงแนพระทัยว่าพระโอรสประสพภัย พระโอรสทั้งสามพระองค์ รับอาสาออกติดตาม สุธัสสนกุมารแปลงตัวเป็นฤาษี ติดตามไปจนพบ พราหมณ์ออลัมพายน์ กำลังเปิดแสดงที่ประตูพระราชวังพาราณสี พญานาคภุริทตเห็นฤาษี แปลงก็เลื้อยเข้ามาชบร้องให้แทบเท้าพี่ชาย ฤาษีแปลงวางแผนช่วยเหลือ โดยทำให้สูกับพิษ ของเขียดซึ่งเป็นนางนาคแปลงพิษร้ายนั้นได้ถูกผิวหนังแสบ พราหมณ์ออลัมพายน์จนกลายเป็น โรคเรื้อน เขาตกใจยอมปล่อยพญานาคภุริทตสุธัสสนกุมารและพระภุริทต เข้าเฝ้าพระเจ้า พาราณสี กราบทูลให้พระองค์ทรงทราบว่าเป็นพระโอรสของพระนางสมุททชาพระชนินุชราชของ พระองค์ พระภุริทตกลับไปพักรักษาพระองค์ แล้วได้กล่าวว่า พราหมณ์กับผู้ครองเรือนปฤชชน ทั่วไปยังหมกมุ่นในกามคุณยังต้องการทรัพย์สินข้าวบ่าวไพร่เหมือนกัน การทำความดีนั้นอาจมี อุปสรรคมาทดสอบแต่สุดท้ายก็จะประสพชัยชนะขั้นดีที่ปรากฏในชาดก พระภุริทตนั้นที่จะ เห็นชัดที่สุดก็คือ พราหมณ์ได้ทำร้ายจับนาคภุริทตไปเล่นกล นายพราหมณ์เมื่อไปถึงจอมปลวก ที่ภุริทตรักษาศีลอยู่ ภุริทตลืมหูลืมตาขึ้นดูก็รู้ว่า พราหมณ์คิดทำร้ายตน แต่หากจะตอบโต้จน พราหมณ์เป็นอันตรายไปศีลของตนก็จะขาด ภุริทตปรารถนาจะรักษาศีลให้บริสุทธิ์จึงหลับตา เสีย พร้อมทั้งตั้งจิตอธิษฐานยอมสละชีวิตเพื่อรักษาศีลฝ่ายพราณเนสารทได้ขอแก้แค้นจาก พราหมณ์ พราหมณ์จึงโยนแก้วมณีนั่นให้แก่พราณเนสารทตามสัญญาแต่แล้วแก้วมณีนั่นก็พลัด หลุดจากมือจมหายลงไปใต้นาคพิภพตามเดิมทำให้พราณเนสารทเสียใจเป็นอย่างมาก ฝ่าย พราหมณ์ก็เริ่มร้ายมนต์ออลัมพายน์เข้าไปจับพญานาคภุริทต ด้วยการเอายาพิษทาร่างกาย เคี้ยวกินบ้าง แล้วร้ายมนต์ทิพย์ จากนั้นค่อย ๆ เดินเข้าไปใกล้แบบคนระวังตัว แล้วจับหาง พญานาคภุริทตกระชากมาอย่างแรง กดศีรษะไว้แน่น แล้วจับขึ้นมวดปากให้อ้าออกเอายาใส่ลง ไปในปาก ซึ่งมีคาถาว่า...นาคหลุดจากมือเลื้อยไปฟุบลงที่เท้าโดยกะทันหันเข้าแต่พ่อกุณพ่อกุณ มั่นกัตเอากระมังหนอ คุณพ่อย่างกลัวเลย จงได้รับความสุขเถิด^๓ ทำร้ายจนภุริทตเจ็บปวดแทบ ลิ้นชีวิต ภุริทตก็มีได้โต้ตอบ ยังขอร้องให้พราหมณ์อย่ากลัวเลยเหมือนกับว่าพระองค์ไม่มีอะไร เกิดขึ้นปล่อยวางให้พราหมณ์จับตีด่าตามสะดวก พระภุริทตปล่อยวางเฉย ๆ ไม่ใช่ว่าจะเหม่อ ลอยเก็บความโกรธเอาไว้รอให้พราหมณ์สิ้นแรงเมื่อไรพระภุริทตจะโต้ตอบ ทันทีอย่างนั้นซึ่ง ไม่ใช่เป็นนิสัยอย่างนั้น แต่วางเฉยในลักษณะที่มีสติปัญญาประกอบด้วยคิดด้วยเหตุผลถ้าคิดจะ ทำร้ายพราหมณ์ก็ไม่ยาก เพราะกลัวศีลขาดไม่เพียงแค่นั้น พราหมณ์ได้จับหางหัวแล้วเขย่าให้ สรรกอาหาร จากนั้นปล่อยให้นอนเหยียดยาวอยู่กับพื้น แล้วตนเองก็ขึ้นไปเหยียบย่ำบางครั้ง ยังจับฟาดกับพื้นอีก ภุริทตแม้จะได้รับความทุกข์อย่างแสนสาหัสก็ไม่ได้รู้สึกโกรธ เอาความทุกข์ ทรมาณนี้มาเป็นอารมณ์เอาความอดทนมาเป็นหลักธรรมผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระโพธิสัตว์ ภุริทตได้ออดทน อดกลั่นต่อทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัสที่ถูกพราหมณ์ใช้เวทมนต์จับทำให้ภุริทต เจ็บปวดอย่างมาก แต่ภุริทตก็ไม่แสดงกิริยาอาการเพื่อจะโต้ตอบหรือทำร้ายพราหมณ์เลยซึ่ง

^๓ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๘๖๙/๓๑๗.

นายพราหมณ์เป็นคนที่มีความประทุษร้ายมักมากในเงินทอง หาเลี้ยงชีพด้วยการมาทรมานพระโพธิสัตว์ สุโกศกุมารได้กล่าวว่า...เขาบ้ำเธอเจ้านั้นให้อึดอึดด้วยสิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างเจ้ายังประทุษร้ายต่อเขาผู้มีได้ประทุษร้ายเวรจักตัดศีรษะของเจ้าเขาในที่นี้ก็คือพระภริยัตถ์โพธิสัตว์จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์บ้ำเธอตามใจทุกอย่างตามคำสั่งของนายพราหมณ์แต่นายพราหมณ์ผู้โง่เขายังไปประทุษร้ายทำให้เกิดความเจ็บปวดอย่างมาก ซึ่งการประทุษร้ายต่อบุคคลที่ไม่ประทุษร้ายย่อมได้รับโทษ ๑๐ ประการ คือ ๑ ถึงเวทนา ๒ ความเสื่อมทรัพย์ ๓ ความสลายแห่งสรีระ ๔ อาพาธหนัก ๕ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ๖ ความขัดข้องแต่พระราชา ๗ การถูกกล่าวดูอย่างร้ายแรง ๘ ความยอเย้ยแห่งเครื่องญาติ ๙ ความเสียหายแห่งโภคะ ๑๐ ไฟป่าย่อมไหม้เรือนของเขา สิ่งเหล่านี้คือความลงโทษต่อบุคคลผู้ประทุษร้ายกับบุคคลอื่นให้เกิดความเสียหายบาดเจ็บสาหัสถึงกับเสียชีวิต พระภริยัตถ์โพธิสัตว์ไม่ได้ตอบก็เพราะจะทำให้การบำเพ็ญบารมีไม่เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ จึงยอมปล่อยวาง ซึ่งการปล่อยวางของพระภริยัตถ์โพธิสัตว์ต้องประกอบด้วยสติปัญญาไม่ใช่ปล่อยวางเพื่อเอาชีวิตรอดพ้นจากอันตราย เพื่อจะได้มาซึ่งความปรารถนาความมุ่งหมายจนทำให้พราหมณ์ได้ใจจับให้เล่นกลอย่างง่ายดาย ภริยัตถ์ก็ทำตามทุกอย่างเพื่อจะรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ ไม่นานนักภริยัตถ์ได้ผ่านอุปสรรคได้ด้วยขันติธรรมทนต่อความทุกข์ยากลำบากความทุกข์ทรมานทั้งร่างกายอย่างแสนสาหัส จากนั้นพระภริยัตถ์ก็รักษาศีลด้วยความสงบสำรวมดังที่ได้เคยปรารถนาตั้งเอาไว้ว่า ข้าพเจ้าจะมั่นคงในการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ จะไม่ให้ศีลต้องมัวหมอง ไม่ว่าจะต้องเผชิญความทุกข์ยากลำบากอย่างไรข้าพเจ้าจะอดทน อดกลั้น ตั้งมั่นอยู่ในศีลเพื่อ จะเข้าสู่พุทธภูมิในอนาคตหรือในปัจจุบันตามบุญบารมีของตนตลอดไป

๔.๑.๑.๓ ขันติกับเนกขัมมบารมี หมายถึง การออกบวช หรือการปลีกตัวออกจากกาม วิธีการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้น ต้องกระทำประหนึ่งว่า คนที่ถูกขังอยู่ในเรือนจำ ได้รับทุกข์ทรมาน ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น มีแต่จะหาช่องทางที่จะหลบหนีออกไป ฉะนั้นได้ทำนองเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ จงมุ่งหน้าต่อเนกขัมมะเพื่อหลุดไปจากภพ ฉะนั้น การออกบวชบางครั้งก็มีอุปสรรคได้รับความลำบากไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม ปัจจัยทั้ง ๔ ขาดแคลนก็ต้องอาศัยความอดทนจึงจะทำให้การออกบวชสร้างบารมีได้เต็ม ดังเรื่องปรากฏในเตมียชาดก

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันอยู่ในโรงธรรมสภาพรรณนามหาภิเนกขัมมบารมีของพระพุทธเจ้า พระศาสดาทรงสดับเรื่องนั้นด้วยทิพยโสต เสด็จออกจากพระคันธกุฎียังโรงธรรมสภาตรัสถามว่า ประชุมเจรจากันถึงเรื่องอะไรเมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า พระองค์มีบารมีเต็มแล้วทั้งสละราชสมบัติออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ ในบัดนี้ไม่น่าอัครรรยเลย เมื่อก่อนญาณยังไม่แก่กล้ากำลัง

บำเพ็ญบารมีอยู่ได้สละราชสมบัติออกมาหาภิเษกกรรมเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ นั่นจึงนำอัครรรยัตริสดังนี้แล้ว ทรงดูชนิภาพออยู่ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลวิงวอนให้ทรงเล่าเรื่อง จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังนี้ พระเจ้ากาสิและพระนางจันทาเทวี แห่งเมืองพาราณสีไม่มีพระโอรสพระธิดาพระนางจันทาเทวีทรงตั้งสัตยาธิษฐานให้ได้พระโอรส แร่อธิษฐานของพระนางพร้อมด้วยการรักษาศีลอุโบสถทำให้ท้าวสักกเทวราช ต้องเสด็จไปอ้อนวอน ให้เทพบุตรโพธิสัตว์ ซึ่งกำลังจะจุติ (ตาย) จากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มาเกิดเป็นพระโอรสของพระนาง ไม่นานพระนางก็ทรงครรภ์ ยังความปลาบปลื้มปิติแก่พระเจ้ากาสิ ข้าราชการบริวารและชาวเมืองเป็นอย่างยิ่ง วันที่พระโอรสประสูตินั้นเกิดฝนตกตลอดทั้งแคว้น ความแห้งแล้งหายไปหมด ไม่นานพินธุสฤษดิ์ขึ้นพระโอรสจึงได้พระนามว่า พระเทมีย์ (ผู้ทำให้เกิดความชุ่มฉ่ำ) พระกุมารเทมีย์ทรงน่ารัก พระฉวีวรรณผุดผ่อง ทรงเลี้ยงง่าย พระบิดาทรงคัดเลือกแม่นมที่มีลักษณะดีให้เลี้ยงดูพระกุมารถึง ๖๔ คน เมื่อพระเทมีย์มีพระชนมายุเพียง ๑ เดือนบรรทมอยู่บนพระเพลของพระบิดา ซึ่งกำลังพิพากษาความผิดของโจร ทำให้พระองค์ ทรงระลึกชาติได้ว่า เคยเกิดเป็นกษัตริย์ครองเมืองน้อยอยู่ ๒๐ ปี ตัดสินประหารชีวิตผู้คนมาไม่น้อยตายแล้วส่งผลให้ตนกรกเป็นเวลานาน พระองค์ร้อนพระทัยหาทางพ้นจากตำแหน่งกษัตริย์ เทพธิดาคนหนึ่งเคยเป็นพระมารดาของพระเทมีย์ในอดีตชาติ ยังคงติดตาม รักษาพระองค์อยู่ ได้บอกอุบายให้พระองค์ทำเป็นเด็กพิการร่อยเป๋เสียขา หู หนวก เป็นใบ้ พระองค์กระทำตามตั้งแต่นั้นมา พระเจ้ากาสิทรงพยายามทดลองพระโอรสด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ให้อดอาหาร เผาที่ประทับ ปล่อยช้างและงูให้มาจะทำร้าย ให้บรรทมอยู่กับอุจจาระ บรรทมบนความร้อน ให้หญิง รุ่งสาวมาเล้าโลม เป็นต้น แต่พระโอรสก็ไม่มีปฏิกิริยาอะไร จนพระเทมีย์ มีพระชนมายุ ๑๐ พรรษา ไพร่ทนายทนายทักว่า พระเทมีย์เป็นตัวเสนียดจัญไร ให้ฝังทั้งเป็น พระเจ้ากาสิทรงจำยอมให้ทำตามไพร่หลวง พระนางจันทาเทวีทรงขอเวลา ๗ วันพระนางพร้าอ้อนวอนให้พระเทมีย์เลิกทำตัวพิการ แต่ก็ไร้ผลพระเทมีย์สุดแสนสงสารและสะเทือนพระทัยยิ่งนัก แต่ก็อดกลั้นเอาไว้ที่ทรงเห็นพระมารดาที่ร้องไห้เป็นห่วงพระองค์อยู่นั้น จนนายสุนันทสารภีรับพระองค์ไปฝังนอกเมืองนายสารภีตั้งใจจะขั้บถมำมุงหน้าออกประตูเมืองทางทิศตะวันตก แต่กลับไปออกประตูเมืองทางทิศตะวันออกหยุดรถที่ป่าใหญ่ ด้วยเข้าใจว่าเป็นป่าช้าผีดิบ เขาเปลื้องเครื่องทรงพระเทมีย์ออก แล้วลงไปขุดหลุม พระเทมีย์เสด็จลงจากรถลงพระกำลังโดยยกรถม้า ขึ้นเหยียงเหนือพระเศียรแล้วเสด็จไปหาสารภีตรัสสั่งให้กลับไปกราบทูลพระเจ้ากาสิและพระเจ้าจันทาเทวีทรงทราบเรื่องราวและได้กราบทูลทั้งหมดจึงทำให้พระเจ้ากาสิอยากบวชออกติดตามพระโอรส เมื่อท้าวสามลราชกษัตริย์ที่ครองเมืองใกล้เคียงทราบเรื่องพระเจ้ากาสิกราชออกผนวชจึงได้ยกกองทัพเข้ามาประชิดพระนครหมายจะเข้ายึดครองพาราณสีเมื่อยกพลโยธามาถึงเมืองพระองค์ทรงประหลาดใจที่ผู้คนมากแม้กษัตริย์ยังตัดละลาภสักการะไป

บวชได้จึงเสด็จตามไปในป่าพระเทมีย์ทราบถึงการมาของท้าวสามลราช ทรงออกมาต้อนรับแล้ว ประทับนั่งในอากาศ ทรงแสดงธรรมเทศนาเรื่องของบุญและบาป จนท้าวสามลราชและเหล่าไพร่พลเกิดความซาบซึ้งพากันละกองทัพอาวุธ พร้อมใจกันขอบวชอยู่ในสำนักพระเทมีย์กันทั้งสิ้น ในบริเวณป่านั้นจึงเต็มไปด้วยเหล่าฤๅษีบำเพ็ญฌานสมาบัติ และสัตว์ป่าช้าง ม้า ที่ล้วนเชื่องโดยทั่ว ดาบสดาบสนี้เหล่านั้น เมื่อดับจิตไปก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกและเทวภูมิ สถิตเป็นเทพยดาเป็นเทพธิดาเสวยสุขกันทั้งมวล^๖ ชันดิธรรมของเทมีย์ขาดก การที่จะประสบความสำเร็จได้นั้นจะต้องมีความอดทน อดกลั้น ทนต่อความยากลำบากแสนเข็ญจักรอเวลาความอดทนทุกอย่างที่กำลังประสบอยู่ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับชันดิธรรมซึ่งจะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชันดิจะเป็นเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่จะทำให้เกิดการมองเห็นชันดิธรรมได้ตามเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตามที่ผู้วิจัยเองจะค้นคว้าเปรียบเทียบให้ปรากฏชัดเจนตามเนื้อหาสาระซึ่งตรงกับพระคาถาที่พระบิดาทรงอุ้มพระเทมีย์โพธิสัตว์แล้วได้ตรัสพิพากษาว่า...จงจงจำใจอีกหนึ่งไว้ในเรือนจำจงเอาหอแห่งใจคนหนึ่งแล้ว ราวด้วยน้ำกรตจงเสียบใจคนหนึ่งบนหลาว^๗...พระเทมีย์ไปได้ฟังพระวจาอันหยาดคายที่พระบิดาตรัสนั้นจึงกลัวต่อการเสวยราชสมบัติเราได้เป็นคนไป ก็ทำเป็นเหมือนคนง่อยเปลี้ยเรากลับเกลือกนอนจมอยู่ในอุจจาระและปัสสาวะของตน^๘ ซึ่งพระคาถาเหล่านี้ทำให้พระราชมารพื่อไปอยู่ในสภาวะอย่างนั้น ก็เลยมีความรู้สึกที่เราไม่น่าเป็นพระมหากษัตริย์เลย เพราะต้องโบยตี ทุบ ประหารคนอยู่อย่างนี้ ตายไปเราต้องไปตกนรกแน่นอน พอคิดอย่างนี้ก็เลยมานึกว่า ทำอย่างไรเราถึงจะไม่ต้องเป็นพระมหากษัตริย์ จะได้ไม่ต้องไปตกนรก พระราชกุมารก็คิดไปเรื่อย ๆ จนเหวตดาอยู่บนเศวตฉัตรเนรมิตไปเข้าดลจิตดลใจว่าเอาอย่างนี้ชีราชกุมารจะไปยากอะไรละ ถ้าไม่อยากตกนรกก็แกล้งทำเป็นคนตาบอด หูหนวก ใบ้บ้า เสียจริต อะไรทำนองนี้ คือทำอะไรก็ได้ ที่ไม่ค่อยจะสมประกอบซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงใช้ความอดทนเป็นอย่างมากในการไต่ยินเสียงพระบิดาตรัสเช่นนั้น ทั้ง ๆ ที่พระเทมีย์ไปไม่เห็น เพราะพระองค์ยังเป็นทารกอยู่แต่ด้วยบุญบารมีของพระองค์จึงได้ทรงไต่ยินและก็นึกตนถึงการถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตก็คือ การทำร้าย ลงโทษ ประหารให้ถึงแก่ความตาย พระเตมีย์ไปจึง อดทน อดกลั้น ต่อร่างกายของตนเอง ทนทุกข์ทรมาน ไม่พูด ไม่รับรู้อะไร ไม่เคลื่อนไหวร่างกายตลอด ๑๖ ปีแต่ถ้าเป็นคนธรรมดาไม่มีความอดทนแล้ก็คงจะทนไม่ไหว เพราะว่าจิตใจของมนุษย์ทั่วไปเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา คาถาที่อยู่ข้างบนนั้น มีลักษณะที่มีความอดทนแฝงอยู่ เช่น พระองค์อดทนทรงนอนจมอยู่กับอุจจาระ และปัสสาวะของตนอยู่ หรือ พระองค์กลัวต่อการไปทำร้ายผู้คนให้ถึงแก่ชีวิตกลัวจะไปตกนรกหลายชาติจึงทำเป็นคนพิการไปเลย พอพระเจ้าแผ่นดินเห็นลูกเป็นอย่างนี้ ก็มีความรู้สึกที่ ลูกฉันจะได้เป็นใหญ่เป็นโต แต่ลูกฉันเป็นใบ้ แขนขาที่ดีหมดทุกอย่าง

^๖ ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๒/๗๔.

^๗ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๗/๑๘๘.

^๘ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๘/๑๘๘.

แต่ทำไมเป็นไข้ ก็เลยมีความรู้สึกว่าเป็นกาลกิณี ทำไมถึงเป็นกาลกิณี เพราะคนที่เกิดมาแล้วทุกอย่างสมบูรณ์แบบ แต่ไม่พูดไม่จา อะไรเลย เขาถือว่า ไม่เหมาะสมที่จะครองราชย์สมบัติ ซึ่งทุกคนก็ยอมรับว่า เป็นกาลกิณีบ้านเมืองจะปั่นป่วน ไม่เหมาะสมที่จะเอาคนบ้า ไปเสียจริตไว้ในเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นราชกุมารของพระมหากษัตริย์ที่มีอนาคต พระราชาตรัสถามพราหมณ์ว่า แล้วจะอย่างไรถึงจะแก้ปัญหานี้ได้ พราหมณ์ก็บอกว่า เอาไปฝัง

ผลจากการศึกษาวิจัยได้พบว่า พระโพธิสัตว์เตมียนี้ได้ใช้ขันติมีความอดทนต่อทุกข์เวทนาทรมาณไม่ว่าจะทางร่างกายไม่พูดคุยกับใครมาเป็นเวลา ๑๖ ปี ไม่เคยเคลื่อนไหวร่างกายเลย อันราชสมบัติทั้งพระนคร และความสุข ความรื่นเริงต่าง ๆ เป็นของนาเฟลิดเฟลิน แต่พระเตมียไปไม่ปรารถนาจะอยู่ในความเฟลิดเฟลินนั้น ไม่ปรารถนาจะกระทำบาปอีก จะไม่ก่อเวรให้เกิดขึ้นอีกแล้ว จนสามารถเอาชนะต่ออุปสรรคทั้งหลายได้ การกระทำอย่างนี้นอกจากมีความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวแล้ว ได้เห็นถึงความเข้มแข็งอดทนต่อร่างกายและจิตใจ ถ้าเป็นปุถุชนธรรมดาอดทนไม่ได้แน่ ไม่เคลื่อนไหว ไม่พูดคุย เพราะมนุษย์จะต้องมีการสื่อสารออกมาจากทางวาจาเพื่อให้คนอื่นได้รับความหมายที่ชัดเจน ถ้าคุยในเรื่องที่เป็นประโยชน์สาระทำให้ผู้คนมีความรู้เอามาประยุกต์ใช้ในชีวิตแล้วก็จะทำให้ประเทศชาติมีแต่ความสุข แต่หากพูดใส่ร้าย กล่าวร้ายให้กับคนอื่นทำให้เกิดความเสียหายพูดให้แตกกันก็จะเกิดการทะเลาะเกิดขึ้น คำพูดที่ไม่ดีก็จะย้อนกลับมาทำให้บุคคลนั้นอยู่ร้อนนอนทุกข์ เกิดภัยให้กับตนเอง

๔.๑.๑.๔ ขันติกับปัญญาบารมี หมายถึง ความรู้ สืบสาวถึงเหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง วิธีการบำเพ็ญปัญญาบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนอย่างที่เกิดขึ้นเมื่อเที่ยวบิณฑบาตได้เห็นว่า จะเป็นตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง ยอมได้อาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ฉันททานเมื่อสอบถามคนมีความรู้ตลอดทั้งปวง บำเพ็ญปัญญาบารมีไปเถิด แล้วจับบรรลุมโหริญาณได้ฉันทนั้น การที่จะรู้ศึกษาให้เข้าใจ ในสภาวะทั้งหลายก็อาศัยขันติเป็นพื้นฐาน ดังปรากฏในมโหสถชาดกดังนี้

มโหสถเป็นบุตรชายของท่านเศรษฐีสิริวิฑกะกับนางสุนนาเทวี ณ หมู่บ้านปาจิณยัมฆคามซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองมิลิลาแคว้นวิเทหะเมื่อคลอดออกมาจากครรภ์มารดาได้ถือแท่งยาออกมาด้วย จึงได้ชื่อว่ามโหสถ(ผู้มียาขนานเอก)และพอฝนยนี้ทำหน้าผากท่านเศรษฐีเพียงเล็กน้อยท่านก็หายจากโรคปวดศีรษะซึ่งเป็นมานานแล้วถึง ๖ ปี สิริวิฑกเศรษฐีแจกจ่ายรักษาแก่คนทั่วไปจนเลื่องลือไปทั่ว เมื่อมโหสถมีอายุได้ ๗ ปี ได้สร้างศาลาใหญ่ไว้กลางหมู่บ้านให้เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทางและศาลาแห่งนี้มโหสถได้ใช้ตัดสินคดีต่าง ๆ อย่างชาญฉลาด ดังเช่น คดีลักวัวมโหสถให้วัวกินน้ำไปประยงค์โขลก วัวสารอกอาหารออกมา ผู้เป็นเจ้าของจะสามารถบอก ชนิดของอาหารวัวได้ถูกต้อง อีกคดีหนึ่ง คดีหญิงแย่งลูก มโหสถให้หญิงทั้งสองดึงแย่งเด็กกันผู้ที่ปล่อยมือเด็กเพราะสงสารเด็กอาจเกิดความเจ็บแค้นร่างกายเด็กได้นั้นคือมารดาที่แท้จริงของเด็กพระเจ้าวิเทหราชกษัตริย์แห่งเมืองมิลิลา ทรงทดลองภูมิปัญญาของมโหสถโดยส่งไม้ตะเคียนกลิ้งยาว ๑ คืบ ให้หาด้านโคนและปลาย มโหสถ

เอาเชือกผูกกลางท่อนไม้หย่อนลงในน้ำโคนไม้จะจมน้ำก่อน พระเจ้าวิเทหราชรับสั่งให้มโหสถ
 เข้าเฝ้า พระองค์มีความเชื่อว่า บิดามารดาย่อมดีกว่าบุตรเสมอ มโหสถกราบทูลเปรียบเทียบกับ
 ลาที่ตกถูกเป็นม้าอัสตรและสรุปว่าไม่แน่ว่าบิดามารดาจะดีกว่าบุตรเสมอไป พระเจ้าวิเทหราช
 พอพระทัยให้มโหสถเข้ารับราชการมโหสถเป็นที่โปรดปรานถึงความซื่อสัตย์ของพระเจ้าวิเท
 หราชและพระนางอุทุมพรเป็นอย่างมากเมื่อมโหสถอายุ ๑๖ ปี ออกเดินทางเสาะหาคู่ครอง พบ
 สาวชวานางหนึ่งอยู่หมู่บ้านอุตตรวยฆคาม ซึ่งอยู่ทางเหนือของเมืองมิลลา ชื่อ อมรกุมารี
 นางมีรูปสวยและฉลาด มโหสถได้ทดลองจนแน่ใจจึงรับมาเป็นภรรยา ขณะรับราชการ ปุโรหิต
 ทั้ง ๕ คน คือ เสนกะ ปุกกุสะ เทวินท์และกามินท์ มีความอิจฉามโหสถ พยายามใส่ร้ายว่าเป็น
 กบฏอยู่เนือง ๆ มโหสถหนีไปอยู่กับช่างปั้นหม้อทางด้านใต้ของเมืองมิลลา เทพประจำเมือง
 ช่วยเหลือ โดยปรากฏตัวเข้าไปถามปัญหาพระเจ้าวิเทหราช ปุโรหิตทั้ง ๕ คนไม่สามารถตอบ
 คำถามได้ จึงต้องติดตามมโหสถมาตอบพระเจ้าวิเทหราชยิ่งโปรดปรานยิ่งขึ้นทรงมอบราชกิจ
 ต่างประเทศให้บริหารแคว้นวิเทหะรุ่งเรืองและได้ทำหน้าที่สั่งสอนธรรมแก่พระองค์ด้วย ในชมพู
 ทวีป มีกษัตริย์ครอบครองแคว้นต่าง ๆ จำนวน ๑๐๑พระองค์ กษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระ
 นามว่าจุลณีคิดการใหญ่ โดยมีปุโรหิตเกวัญเป็นที่ยปรึกษาพระเจ้าจุลณีนียกกองทัพเข้ายึด
 แคว้นต่าง ๆ ได้สำเร็จจนเหลือแคว้นวิเทหะเป็นแคว้นสุดท้ายจึงยกกองทัพเข้าล้อมเมืองมิลลาไว้
 มโหสถวางแผนป้องกันเมือง และตีทัพพระเจ้าจุลณีแตกไปได้ต่อมามโหสถได้อภิเษกพระโอรส
 พระองค์หนึ่งขึ้นครองราชย์แทนแล้วก็ทูลลาไปรับราชการกับพระเจ้าจุลณีที่เมืองอุตตรวัยจา
 ลนครตามที่พระองค์ขอร้องและอยู่ด้วยความผาสุกสันติซึ่งปรากฏอยู่ในมหานิบาตชาดกนั้น
 ตอนที่พระเจ้าวิเทหะดาภิเษกมโหสถบัณฑิตโพธิสัตว์ เมื่อจะขับไล่ จึงตรัสว่า...ท่านทั้งหลายจง
 ไส้คอมโหสถบัณฑิตนี้ผู้พูดเป็นอันตายแก่การได้รั้นะของเราขับไล่ให้พ้นไปจากแคว้นของเรา^๙
 จะเห็นได้ว่าคาถานี้เป็นการแสดงท่าทีว่า พระเจ้าวิเทหะได้ดาภิเษกมโหสถบัณฑิตอย่าง
 ร้ายแรงผู้คนที่กำลังนั่งฟังโอวาทของพระเจ้าวิเทหะต่างคนก็รังเกียจดาภิเษกเหมือนอย่างพระ
 เจ้าวิเทหะ ส่วนมากคนที่ฟังโอวาทเข้าข้างพระเจ้าวิเทหะ จะพูดอย่างไรพวกเขาล้วนนั้นก็เชื่อ
 ทั้งหมด ก็จริงมโหสถบัณฑิตเป็นผู้มีสติปัญญา ทำให้มีอำนาจอภิญญาแลสักการะที่มีอยู่ก็ลด
 น้อยลงเลยใส่ร้ายมองในแง่ลบเลยทำให้เอาความผิติดหนอยมาบอกกล่าวเป็นเสียใหญ่โต แต่
 พระมโหสถไม่ได้ตอบ จึงได้กล่าวคาถาบทนี้ว่า...ผู้มีปรีชาย่อมอดทนต่อคำด่าคำบิภาษ และ
 การประหารแห่งบุคคลผู้รู้ข้อความลับซึ่งผู้อื่นไม่รู้ เพราะกลัวแต่แพร่ความลับที่คิดไว้ ประหนึ่ง
 เป็นทาสอดทนต่อคำด่าเป็นต้น ฉะนั้นชนทั้งหลายรู้ความลับที่ปรึกษากันของบุคคลผู้หนึ่ง
 เพียงใด ความหวาดสะดุ้งของบุคคลนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพียงนั้น เพราะเหตุนี้ ผู้ฉลาดไม่ควรสละ
 ความลับ^{๑๐} คาถานี้ที่พระมโหสถบัณฑิตได้กล่าวให้มีความอดทนต่อผู้ที่ด่าทั้งปวงไม่โกรธ

^๙ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๖๑๐/๒๗๗.

^{๑๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๖๓/๔๒๔.

ตอบเวอร์รับด้วยการไม่จองเวร ไม่หวาดสะดุ้งต่อคำที่กล่าวหา ที่ถูกด่าว่าไปในทางเสียหายใส่ร้ายป้ายสีจากเหล่าบัณฑิตทั้งหลายอีกจนใจใส่ความ ไม่มีความอดทนจึงใช้วาจาเสียดสีคนอื่น ถ้าหากปฤชณไม่มีความอดทนแล้วจะเกิดอะไรขึ้นอาจจะทำร้ายสิ่งของ ทำร้ายตนเอง หรือครอบครัวตลอดจน ประเทศชาติ พังทลายแน่นอน สังคมก็ไม่มีความสุข ถ้าเอาอย่างพระมโหสถที่พระองค์มีความอดทนและมีปัญญาประกอบด้วยจะทำให้ ท่ามกลางปัญหาและอุปสรรคทุกประการ สำเร็จลุล่วงด้วยดีด้วยความอดทนและปัญญาอันเฉลียวฉลาดโดยลำดับ เมื่อสิ้นอายุแล้วจึงไปเกิดในเทวโลก

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระเจ้าวิเทโธราชได้ทรงสดับถ้อยคำแห่งมโหสถก็ทรงพิโรธว่าอาจารย์เหล่านี้ปองร้ายกันเองใส่ร้ายพระมโหสถว่าเป็นผู้ปองร้ายเรา จึงมีพระราชดำรัสสั่งราชบุรุษว่า พวกเจ้าจงไป จงนำอาจารย์ทั้ง ๕ มา เพื่อจะเขียนด้วยไม้เรียวร้อยที่คราวละ ๔ มโหสถกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ อาจารย์เหล่านี้เป็นอมตย์เก่าของพระองค์ ขอพระองค์ทรงงดโทษแก่อาจารย์เหล่านี้ พระราชาพระราชทานอนุญาต แล้วให้เรียกอาจารย์ทั้ง ๕ มา ตรัสสั่งยกให้เป็นทาสแห่งมโหสถ ก็แต่มโหสถทูลยกให้เป็นไทในเวลานั้นนั่นเอง พระราชาตรัสสั่งให้ขับไล่อาจารย์ทั้ง ๕ จากพระราชอาณาจักร มโหสถทูลขอพระราชทานโทษว่า ขอได้โปรดอดโทษแก่คนอันธพาลเหล่านั้น พระราชาทรงเลื่อมใสในมโหสถเกินเปรียบ ด้วยทรงดำริว่า มโหสถได้มีความอดทน อดกลั้น ต่อคำด่าบริภาษต่าง ๆ และก็ยังมิเมตตาเป็นปานนี้

๔.๑.๑.๕ ขันติกับวิริยบารมี หมายถึง ความเพียร ความแกล้วกล้าบากบั่น ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคมีความอดสาหะไม่ทอดทิ้งภาระหน้าที่ พยายามทำธุระสำเร็จ วิธีการบำเพ็ญวิริยบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนอย่างที่เราพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์กระทำฉันใด ท่านจงประกอบความเพียรให้มั่นคงทุกภพทุกชาติ บำเพ็ญวิริยบารมีไปเกิด แล้วจักบรรลุลุสุมโพธิญาณได้ ฉะนั้น แต่ความความเพียรนั้นต้องอาศัยขันติประกอบเข้าด้วยจึงจะทำให้วิริยบารมีเต็มเปี่ยมได้อย่างเช่นพระมหาชนก เป็นต้น ดังปรากฏในมหาชนกชาดกดังนี้

พระเจ้าอริฏฐชนกแห่งเมืองมิลิลา ทำสงครามพ่ายแพ้พระเจ้าโปลชนกพระอนุชาและสวรรคตในทรีบ ขณะนั้นพระมเหสีทรง พระครรภ์ เสด็จลี้ภัยไปอยู่เมืองกาพจัมปากี ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองมิลิลาถึง ๕,๑๒๐ กิโลเมตร ต่อมาพราหมณ์ทศปาโมกข์รับพระนางไปอยู่ด้วยพระนางประสูติพระโอรส และให้พระนามตามพระอัยกาว่า มหาชนก เมื่อพระมหาชนกเจริญพระชันษาขึ้นมักถูกเพื่อน ๆ ล้อว่า เป็นเด็กกำพร้า พระมหาชนกทรงถามความเป็นจริงจากพระมารดา ครั้นรู้ความจริงพระองค์ก็ตั้งพระทัยศึกษาศิลปวิทยาอย่างอดสาหะพยายามเพื่อกลับไปแก้แค้นต่อมา พระมหาชนกตัดสินใจพระทัยเดินทางไปเมืองมิลิลาโดยเดินทางค้าขายทางเรือ ไปพร้อมกับพ่อค้าคนอื่น ๆ ๗๐๐ ลำ เรือแล่นมาได้ ๓ วัน ก็เกิดพายุใหญ่ เรือทั้งหมดอัปปางลง พ่อค้าคนอื่น ๆ จมน้ำตาย หรือไม่ก็ถูกปลาร้ายซุกกินส่วนพระมหาชนกทรงปีนขึ้นบนเสากระโดง กำหนดทิศทางเมืองมิลิลาแล้วกระโดดไปตกไกลจากเรือจึงพ้นปลาร้ายพระองค์เพียรว่ายน้ำอยู่กลางทะเลถึง ๗ วันก็ถึงวันอุโบสถพอดิ พระองค์สมาทานศีล วันนั้นนางมณีนี

เมขลาเทพธิดาผู้ตรวจดูทะเลเหาะมาพบเข้าเห็นพระมหาชนกมีความเชื่อมั่นในความเพียร ความอด พยายาม จึงสงสาร อุ้มพาเหาะไปไว้ในอุทยานเมืองมิลลา พระเจ้าโปลงนกประจวร สวรรคต เมืองมิลลาจึงว่างกษัตริย์ มีเพียงพระธิดาสีลี บุโรหิตจึงทำพิธีเสี่ยงรหาคู่ให้พระธิดา ราชธวัງ มาหยุดอยู่ที่พระมหาชนกซึ่งบรรทมหลับในอุทยานบุโรหิตและมหาชนกพร้อมใจกัน อภิเษกให้พระมหาชนกเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองมิลลา ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาชนก พระองค์ส่งอำมาตย์ไปรับพระมารดา และพราหมณ์ทิศาปาโมกข์มาอยู่ด้วยอย่างมีความสุข พระเจ้ามหาชนกทรงเห็นสังขารจากต้นมะม่วง ๒ ต้น ต้นหนึ่งมีผลดก อีกต้นหนึ่งมีกิ่งใบดก ต้นมะม่วงที่มีผลดกถูกเก็บผลจน กิ่งหักเสียหาย เหมือนความเป็นกษัตริย์ ส่วนต้นมะม่วงที่มีใบดก ไม่มีผลไม้ไม่ได้รับอันตรายใดๆเหมือนความเป็นนักบวช พระทัยของพระองค์มอบราชกิจให้แก่ พระโอรสผู้มีพระนามว่า ทีฆาวุชและอำมาตย์ส่วนพระองค์เสด็จออกทรงผนวชเป็นนักบวช ปฏิบัติธรรมในป่าใหญ่ จนได้บรรลุธรรมตามบุญบารมีที่พระองค์ได้สะสมมาในอดีตชาติจนถึง ปัจจุบันตามสติปัญญาและตามกำลังเท่าที่มีอยู่ ไม่ว่าพระนางสีลีและชาวเมืองจะขอร้องอย่างไร ก็ตามไม่ทรงรับฟังเลยเหมือนกับมีอะไรมาปิดเอาไว้ ความพากเพียรมีขันติธรรมอยู่ในกาย แอบแฝงอยู่ซึ่งเป็นหนทางในการนำไปสู่ความสำเร็จได้ความเข้าใจและความมุ่งมั่นต้องานอย่าง แท้จริงขันติธรรมที่ปรากฏอยู่ในเรื่องมหาชนกชาดกซึ่งเป็นเรื่องที่มีความเพียรพยายามแต่ก็มีความอดทนคอยหนุนค้ำกันไปด้วย จะเห็นได้ว่าความพากเพียรพยายามจะต้องมีความอดทนอยู่ ด้วยจึงจะประสบความสำเร็จเหมือนกับเรื่องมหาชนกพระโพธิสัตว์ได้ตรัสว่า...ความพยายาม ทั้ง ๗ ที่มองไม่เห็นฝั่งเราจึงเพียรพยายาม (ว่า) อยู่ในท่ามกลางสมุทร^{๑๑}...เรานั้นจักพยายามตาม กำลังความสามารถจักไปให้ถึงฝั่งสมุทรจักทำความเพียรอย่างลูกผู้ชาย^{๑๒} พระคาถาบทนี้ไม่ ปรากฏความอดทนแต่มีคำว่าเพียรพยายามซึ่งได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วว่าบางชาดกไม่ได้ กล่าวถึงขันติโดยตรงแต่ผู้วิจัยได้รวบรวมเอาประเด็นที่คล้าย ๆ กันเอามาขยายความ จะเห็นได้ ว่าในตอนที่เรา กำลังอับปางอยู่นั้น พระมหาชนก มิได้ทรงกระแสง มิได้ทรงรำไรรำพันเพื่อไป ต่าง ๆ และมีได้บนบานเทพเจ้าทั้งหลายเลย พระองค์มีสติด้วยความไม่ประมาท การกระทำของ พระมหาชนกที่ทรงแหวกว่ายอยู่กลางทะเลได้นานถึง ๗ วัน ทั้ง ๆ มองไม่เห็นฝั่ง นางมณีเมขลา กล่าวว่าจะท่นว่ายไปทำไมกัน พระองค์ก็ได้ตอบว่าความเพียรความอดทนจะไม่ทำให้ไร้ผลแม้ จะมองไม่เห็นฝั่งก็ตามเราก็จะท่นว่ายไปจนกว่าจะถึงฝั่งเช้าสักวันหนึ่งคงจะถึงที่หมายเอง ส่วน นางมณีเมขลา กล่าวอีกว่า มหาสมุทรนี้กว้างใหญ่นักท่านจะพยายามมีความอดทนว่ายสักเท่าไร ก็คงไม่ถึงฝั่ง ท่านคงจะตายเสียก่อนเป็นแน่ พระมหาชนกตรัสตอบว่า คนที่ทำความเพียรมี ความอดทนอยู่นั้น แม้จะต้องตายไปในขณะกำลังทำความเพียรพยายามอยู่ ก็จะไม่มีความใดมา ต่ำหนิติเตียนได้เพราะได้ทำหน้าที่เต็มกำลังแล้ว เพราะฉะนั้นทุกคนควรทำความอดทนอย่าง

^{๑๑} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๒๔/๒๐๒.

^{๑๒} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๓๑/๑๓๑

พระองค์ คนที่ไม่มีความอดทน ก็กลายเป็นนักหาอาหารของปลาและเต่า มีแต่พระมหาชนกเท่านั้น ที่ว่ายอยู่ตลอด ๗ วัน แสดงว่าพระมหาชนกใช้ความอดทนอย่างมหาศาล ดังนั้นการตอบกล่าวพระโพธิสัตว์ว่า...ของความเพียรและวิหการธรรมทั้งปวงจึงมีแก่พระองค์เท่านั้น พระองค์จึงบำเพ็ญสิ่งที่บกพร่องให้บริบูรณ์เกิดจูงประกอบด้วยความอดทนและความสงบเกิด^{๓๓} จะเห็นได้ว่าคาถานี้เป็นคาถาที่นารทดาบสให้กำลังใจพร้อมให้มีธรรมะความอดทนพัฒนา จิตบวรของตนเองให้สมบูรณ์เพื่อที่จะผ่านอุปสรรคที่เข้ามาในชีวิตเพื่อทำให้จิตใจมีความตั้งมั่นในการบำเพ็ญภาวนาเข้าถึงพระโพธิสัตว์อย่างบริบูรณ์ได้ผลการศึกษาวิจัยพบว่าพระมหาชนก แม้จะรู้ว่าสิ่งที่พระมหาชนกกำลังกระทำนั้นอาจไม่สำเร็จก็ตามแต่หากหมดความอดทนเพียรพยายามเสียตั้งแต่ต้นย่อมได้รับผลร้ายของความเกียจคร้านอย่างแน่นอน และไม่มีวันบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการ บุคคลจึงควรตั้งมั่นอยู่ในความอดทนเพียรพยายาม แม้การนั้นอาจไม่สำเร็จก็ตาม เพราะพระมหาชนกมีความอดทนพยายามไม่ละความตั้งใจ จึงยังมีชีวิตอยู่ได้ในทะเลนี้ได้ ทั้งที่คนอื่นได้ตายกันไปหมดแล้วแต่พระมหาชนกก็มีความตั้งใจอดทน อดกลั้น พยายามสุดความสามารถกำลังเพื่อไปให้ถึงฝั่งที่ตนเองตั้งเป้าหมายเอาไว้

๔.๑.๑.๖ ขันติกับสัจจบารมี หมายถึง ความจริง คือพูดจริง ทำจริง ตั้งใจจริงโดยอาศัยขันติที่จะทำความปรารถนาให้สำเร็จลุล่วง วิธีการบำเพ็ญสัจจบารมีนั้น ต้องกระทำดังข้อความที่ว่า ธรรมว่าดาวประกายพริ้ง เป็นดาวเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมเคลื่อนไปจากวิถีโคจรไม่ว่าจะเป็นฤดูหนาว หรือฤดูฝน แม้ฉันทใด ถึงท่านก็จะนั้นเหมือนกับ จงอย่าถอยกลับมาจากทาง(ที่ถูกต้องมั่นคง)ในสัจจะทั้งหลาย บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว จักบรรลุโพธิญาณได้ ดังปรากฏในวิสุทธิชาดกดังนี้

พระเจ้าธัญชัยโกมลพะจรครองเมืองอินทปัตย์แคว้นกुरु วันหนึ่งพระองค์ทรงแสวงหาความสงบสุขในมิคาชินอุทยาน พระองค์ได้พบชายแปลงทั้ง ๓ คน คือ ท้าวสักกะ พญาครุฑ และพญานาค คนทั้ง ๓ หาที่วิเวกรักษาอุโบสถศีล เมื่อได้พบกันถูกชะตากัน เพราะเคยเป็นเพื่อนกันมาแต่อดีตชาติ พระองค์ได้สนทนากันว่าใครรักษาศีลได้ดีกว่ากัน เมื่อตกลงกันไม่ได้ พระเจ้าธัญชัยโกมลพะจรจึงพาชายแปลงทั้ง ๓ คนมาหาวิสุทธิบัณฑิตซึ่งเป็นบัณฑิตประจำราชสำนัก วิสุทธิบัณฑิตวินิจฉัยให้ทั้ง ๓ พระองค์ทำความดีสนับสนุนศีลให้สมบูรณ์เสมอกัน ถ้ามีพร้อมในบุคคลใด ก็เป็นเหมือนกำเกวียนที่รวมมั่นอยู่ในดุมเกวียนจะทำให้สงบระงับบาปได้ เมื่อพญานาคกลับถึงนาคพิภพ ได้เล่าให้นางวิมลมาเหสีฟังนางมีความศรัทธาใคร่ได้ฟังธรรมจากวิสุทธิบัณฑิตนางแสวงไป และบอกพญานาคว่า ต้องการหัวใจของวิสุทธิบัณฑิต นางอิรันทิซึ่งเป็นธิดาของพญานาคกับนางวิมลมา มีรูปร่างสวยงามฉลาด เมื่อทราบถึงความต้องการมารดา ก็รับอาสาและขึ้นมาสู่โลกมนุษย์หาไปให้ ภูเขากาลคีรี แล้วขับร้องเพลงซึ่งมีเนื้อความว่าผู้ใดนำหัวใจวิสุทธิบัณฑิตมาได้นางจะยอมเป็นภรรยาขณะนั้นปณณกัษณ์ควมม้าเหาะผ่านมา เห็นนาง

^{๓๓} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๐๖/๒๒๓.

อิรันทิก็เกิดหลงรัก จึงเข้ารับอาสาปฎิณกัณฑ์แปลงเป็นหนุ่มน้อยเข้าไปทำเล่นสกากับพระเจ้าธัญชัยโกรัพยะ ซึ่งกำลังเป็นประธานในที่ประชุมกษัตริย์ทั่วทั้งชมพูทวีป ในที่สุดปฎิณกัณฑ์เป็นฝ่ายชนะขอสิ่งพนัน คือวิธูรบัณฑิตพระเจ้าธัญชัยโกรัพยะไม่ทรงยินยอม เมื่อทั้งสองตกลงกันไม่ได้ก็ไปหาวิธูรบัณฑิตตัดสิน วิธูรบัณฑิตตัดสินให้ปฎิณกัณฑ์เป็นฝ่ายถูกวิธูรบัณฑิตแสดงธรรมถวาย พระเจ้าธัญชัย และร่ำลาบุตรภรรยาส่งสอนให้บุตรชายทั้งสอง รู้ถึงข้อวัตรปฏิบัติที่ดีของข้าราชการ ต่อจากนั้นก็เดินทางไปกับปฎิณกัณฑ์ระหว่างทางปฎิณกัณฑ์พยายามฆ่าวิธูรบัณฑิตครั้งแล้วครั้งเล่าแต่ด้วยบุญบารมีของวิธูรบัณฑิตทำให้แคล้วคลาดจากความตายมาตลอด วิธูรบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่ปฎิณกัณฑ์ ปฎิณกัณฑ์เกิดความเลื่อมใส จึงพาไปนาคพิภพ วิธูรบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่พญานาค และนางวิมลมาให้ทั้งสองมเมตตาคิดต่อนาคบริวารปรารณาให้เขาทั้งหลายมีความสุข พญานาคกับนางวิมลยกนางอิรันทิให้ปฎิณกัณฑ์ตามสัญญา ปฎิณกัณฑ์ปลาบปลื้มใจมาก และนำวิธูรบัณฑิตกลับสู่เมืองอินทปัตถ์ชนิดที่ปรากฏในมหานิบาตชาดก เรื่องวิธูรชาดกยังไม่ชัดเจน แต่จะได้จะอาศัยปริบทรอบ ๆ เนื้อหาหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดขันติธรรมก็จะขยายต่อไปในบทนี้ซึ่งในบทนี้พระคาถาหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดขันติก็มีปรากฏอยู่มากมาย แต่ที่ชัดเจนที่สุดก็คือบทดังต่อไปนี้ ที่พระโพธิสัตว์ได้สนทนากับปฎิณกัณฑ์ได้กล่าวไว้ว่า...พระโพธิสัตว์วิธูรชาดกได้กล่าวกะปฎิณกัณฑ์นั้นว่าข้าพเจ้าจักสะดุ้งกลัวไปทำไมข้าพเจ้าไม่มีกรรมชั่วทางกายทางวาจาและทางใจอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติ^{๔๔} จากคาถาข้างบนนั้น ทำให้พิจารณาเห็นว่าวิธูรพระโพธิสัตว์ทรงอดทนอดกลั้นดูได้จากคำพูดที่ว่าข้าพเจ้าจักสะดุ้งกลัวไปทำไมทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าไม่ได้ไปทำร้าย ใส่ร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่นทำให้ผู้อื่นต้องเป็นทุกข์เดียวจะทำให้เป็นบาปกรรมติดตัวโดยไม่รู้ตัวเป็นแน่ ทำให้ส่วยผลแห่งกรรมตกไปสู่อบายภูมิเป็น ๑๐๐ ชาติ ๑๐๐๐ ชาติ โดยไม่มีการสิ้นสุดต้องทนทุกข์ทรมานไปโดยตลอด และพระโพธิสัตว์ยังอดทนต่อความเจ็บปวดที่ปฎิณกัณฑ์มีจิตประทุษร้ายลงจากยอดเขาไปสู่เชิงเขา วางพระมหาสัตว์ไว้ในระหว่างภูเขา ข้าพเจ้าเข้าไปภายในภูเขานั้น จับพระมหาสัตว์เอาศีรษะลงเบื้องต่ำ ขว้างลงไปที่พื้นดินที่ไม่มีอะไรก็ตกกัน

ผลการศึกษาวิจัยพบว่าพระโพธิสัตว์ไม่เป็นไรถึงแม้อาการหรือความรู้สึกเจ็บปวดทรมานอย่างมากในด้านสรีระร่างกายแต่พระองค์ก็อาศัยขันติธรรมในการที่จะผ่านความเจ็บปวดเอาไว้ได้เพื่อที่จะรักษาความดีที่ตนเองได้สะสมมาตลอดไม่ให้เสื่อมเสียไปจะไม่ทำร้ายโต้ตอบ พระองค์ได้ถือว่าสังขารที่มีธาตุทั้ง ๔ ประชุมให้เกิดขึ้นหรือเป็นธรรมชาติของสิ่งที่มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัจจัยทั้ง ๔ คอยหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโตขึ้นเหมือนกับคำว่า “ตกตา” มันเป็นเช่นนั้นเอง

๔.๑.๑.๗ ขันติกับอธิษฐานบารมี หมายถึง ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว มุ่งมั่นต่อเป้าหมายที่ตนวางเอาไว้ ดำเนินตามเป้าหมายนั้นแน่วแน่มั่นคง วิธีการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนกับ ภูผาไม่หวั่นไหวตั้งมั่นไม่สะเทือนเพราะลมแรง คง

^{๔๔} พ.ช. (ไทย) ๔/๒๕๐/๓๒๘.

ตั้งอยู่ในที่เดิมนั่นเอง แม้ฉันใดท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิษฐานบารมีทุกเมื่อ บำเพ็ญอธิษฐานบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ดังปรากฏในเนมิราชชาดกดังนี้

พระเจ้าเนมิราชเป็นกษัตริย์สืบเชื้อสายมาแต่ราชวงศ์ของพระเจ้ามณฑะซึ่งมีกษัตริย์สืบเชื้อสายกันมาถึง ๘๔,๐๐๐ พระองค์ ครองราชย์สมบัติแห่งเมืองมิลลา แคว้นวิเทหะ พระองค์ทรงยินดีในการบริจาคทาน โปรดให้สร้างโรทาน ๕ แห่ง ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ด้าน และกลางเมืองอีก ๑ แห่ง นอกจากนี้ พระองค์ยังแสดงธรรมชักชวนชาวเมืองทำบุญ ให้ท่านรักษาศีล พระองค์มีความสงสัยว่าการให้ทานกับการรักษาศีลอย่างไหนมีผลมากกว่ากันต่างกันอย่างไรในคืน ๑๕ ค่ำ วันหนึ่ง ท้าวสักเทวราชเสด็จมาถึงห้องบรรทม และได้ตรัสตอบว่า การรักษาศีลมีผลมากกว่าการให้ทาน เพราะการให้ทานส่งผลให้เกิดได้แต่ในสวรรค์ แต่การรักษาศีลส่งผลให้ไปเกิดได้ถึงพรหมโลกการให้ทานและการรักษาศีลต่างเป็นความดีจึงควรทำควบคู่กันไปเทพทั้งหลายได้ทราบเรื่อง ท้าวสักกะจึงทูลขอให้พระองค์อัญเชิญพระเจ้าเนมิราชมายังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ท้าวสักกะทรงใช้ให้มาตลีเทพบุตรขับเวชยันตราขรรธมารับ พระเจ้าเนมิราชขณะที่พระองค์ประทับอยู่มหาปราสาทท่ามกลางหมู่อำมาตย์และข้าราชการบริพาร พระเจ้าเนมิราชทรงรับคำเชิญขึ้นประทับเวชยันตราขรรธมาตลีเทพบุตรพา พระองค์เที่ยวชมขุนมรก ๑๕ ขุมคือ เวตรณีนรกรนรกสุนัขนรกคฤณรกรน้ำเหลืองน้ำหนอง นรกเบ็ด นรกภูเขาลึกแดง นรกบ่อไฟ นรกสัตว์น้ำเกลียดเป็นต้นแล้วมาตลีเทพบุตร ก็นำพระองค์ไปชมสวรรค์ บันดาลให้สวรรค์ทุกชั้นปรากฏให้เห็นหลังจากนั้นก็พาเข้าเฝ้าท้าวสักกะ ณ สุทธรมมาเทวสภา ท้าวสักกะเชิญชวนให้พระเจ้าเนมิราชเสวยทิพย์สมบัติอยู่กับพระองค์ พระเจ้าเนมิราชทรงปฏิเสธขอกลับไปเมื่อพระเจ้าเนมิราชเสด็จกลับมา พระองค์ตรัสเล่าเรื่องนรกสวรรค์ และผลการกระทำให้ข้าราชการและชาวเมืองได้ฟังทำให้ทุกคนยึดมั่นในการทำความดีมากยิ่งขึ้นพระเจ้าเนมิราชเสวยราชย์ด้วยความผาสุกสืบมาจนล่วงเข้าสู่วัยชราพระองค์ก็เสด็จออกผนวชอยู่ในอุทยานสวนมะม่วงตามโบราณราชประเพณีของราชวงศ์ทุกพระองค์พระองค์เจริญ พรหมวิหาร ๔ สำเร็จฉานสมาบัติเมื่อสิ้นอายุขัยได้ไปเกิดบนพรหมโลก ความแน่วแน่ มั่นคงในความดี เป็นสิ่งเกื้อกูล ให้ประสบความสำเร็จได้ มาตลีเทพบุตรได้นำพระเจ้าเนมิราชไปชมนรกขุมต่าง ๆ แล้วแสดงบุญกรรมของสัตว์นรกเหล่านั้นให้สดับ จากนั้น ได้นำขึ้นไปชมสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และแสดงบุญกรรมของเหล่าเทวดาในสวรรค์แต่ละชั้นให้สดับ ต่อจากนั้น จึงนำไปเยี่ยมท้าวสักกะเทวราชพระเจ้าเนมิราชทรงแสดงธรรมแก่ท้าวสักกะและเทพบริวารเป็นจำนวนมากขันติธรรมของพระเจ้าเนมิราชซึ่งในมหานิบาตชาดกไม่ได้บอกถึงความอดทนไว้อย่างชัดเจนเนื้อหากล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับนรกและสวรรค์ ผู้วิจัยสนใจเมืองนรกก็จะเอาเรื่องหรือคาถาที่เห็นว่ามีลักษณะหรือเหตุการณ์ที่จะทำให้มีขันติธรรมเกิดขึ้นเอามาวิเคราะห์ ที่มีลักษณะของขันติธรรมได้เกิดขึ้นแก่พระราชามีมาตาลีบุตรเป็นคนพาไป ดูในสถานที่ส่วนต่าง ๆ ด้วยความเพียรพยายามและอดทนต่อความเหนื่อยยากลำบากต้องใช้เวลาพอสมควรกว่าที่จะเสด็จทอดพระเนตรกว่าจะหมดใช้เวลานานมากก็แทบที่จะถอดใจแต่พระองค์ก็อาศัยความอดทนต่อสิ่งต่าง ๆ เพื่อที่จะได้ความรู้เอามาให้ประชาชนได้ฟัง

ทำให้ประชาชนของพระองค์ได้ความรู้และเป็นอุทาหรณ์มีจิตใจมุ่งมั่นทำความดีเช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น ไม่ประมาทในชีวิต ใครทำดีก็ไปสวรรค์ ใครทำชั่วก็ไปนรก ซึ่งจะเห็นได้ว่าผู้ที่มีบุญบารมีเท่านั้นที่จะสามารถท่องเที่ยว ในสถานที่ต่าง ๆ ได้สะสมบุญบารมีมา ตั้งแต่อดีตหรือปัจจุบัน การที่จะหาได้หาตัวได้ก็อาศัยการสะสมการบำเพ็ญบุญ มีการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น กว่าจะได้สิ่งเหล่านี้มาก็ต้องสะสมมาแล้วนับชาติไม่ถ้วนตอนต้น จะลำบากหน่อยแต่จะสุขเมื่อตอนปลายเหมือนกับทำอะไรบางอย่างที่ช่วงต้นจะต้องใช้ขันติทนสู้ เอาไว้แต่เมื่อไรทำสำเร็จก็จะทำให้สุขสบายไปตลอด ดังที่เหตุการณ์ที่ พระเจ้าเนมิราชตรัสถาม มาตลีเทพสารด้วยความตะลึงนากล้วยสยดสยองต่อการทรมานสัตว์นรกที่ได้เสวยกรรมชั่ว ในขณะที่ยังเป็นมนุษย์ ซึ่งต่างก็เสวยผลกรรมจนกว่าจะหมดกรรมที่กระทำไว้ นับภพนับชาติไม่ได้ เป็นวัฏจักรหมุนเวียนไปตามกรรมที่ตนก่อไว้ ไม่มีใครหลุดพ้นออกจากขุมนรกไปได้ แต่พระองค์ ทรงใช้ความอดทนอดกลั้นที่ทอดพระเนตรเห็นรูปร่างนากล้วยของสัตว์นรกทั้งหลายที่กำลังเสวย กรรมทุกข์เวทนาอยู่พระองค์ตรัสถามมาตลีเทพสารที่ว่า พวกเขาเหล่านั้นทำกรรมอะไรไว้หนอที่ ได้รับทุกข์เวทนาเช่นนั้น มาตลีเทพสารก็ทูลตอบว่า...เหล่าสัตว์นรกที่เมื่อมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้ที่มีกิเลสสุดแสนชั่ว^{๙๔} หลงทำกรรมเพราะความชะล่าใจและชักชวนผู้อื่นในกิเลสเช่นนั้น มีกิเลสชั่ว...จึงต้องมาเสวยทุกข์เวทนาอันแรงแค้นกล้าและเผ็ดร้อนเหลือประมาณอยู่^{๙๕}ในเรื่องนี้ จะมีลักษณะคาถาคัลลยคลึงกันมีอยู่มาก แต่ผู้วิจัยเอามาเป็นตัวอย่างบางส่วนเท่านั้นถ้าหากเอามาหมดเนื้อเรื่องก็จะมากไป ดังที่มาตลีเทพสารก็ได้ทูลตอบเช่นนี้แล้วทำให้พระเจ้าเนมิราชเกิดความสะดุ้ง หวาดกลัวพระหฤทัยเป็นอย่างมาก หดหู่ ถ้าพิจารณาแล้วพระองค์ก็เอาความอดทน สติปัญญาสงบระงับจิตใจเอาไว้ที่ได้ยินคำของมาตลีเทพสารก็ทูลบอก แต่พระองค์ก็ยัง ทอดพระเนตรดูพวกสัตว์นรกเหล่านั้นอยู่อย่างไม่คาดสายพระเนตร เพื่อได้ดูแล้วเอามาเป็น อารมณ์มาเตือนจิตใจพระองค์เองผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระเจ้าเนมิราชที่ได้ไปชมนรก เพื่อจะ มาประกาศแจกแจงให้ประชาชนของพระองค์ ละ ลด เลิก ในสิ่งที่ เป็นอกุศลทุกอย่าง พระองค์ก็ เทียบดูแต่ละขุม แต่ละขุมนั้นเต็มไปด้วยสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว หวาดผวา สิ้นสันทาน สลดหดหู่ แต่ พระเนมิราชไม่ทอดถอยอดทนต่อสู้กับความกลัวที่ปรากฏเห็น เพื่อจะเอาเรื่องราวทั้งหมดไปสอน ประชาชน จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงใช้ขันติธรรมในทางที่ถูกต้อง จะนากล้วยขนาดไหนก็อดกลั้น ทนได้ไม่หนีไปไหน และพระองค์สอนประชาชนแล้วทำให้พวกเขาเหล่านั้น จงรักภักดีทำงาน อย่างสุจริต ได้บริวารเพิ่มขึ้นต่างคนต่างมีธรรมะในจิตใจ ละชั่ว ทำความดีแล้วก็ทำให้ยูเย็นเป็น สุขตลอดกาลนาน

๔.๑.๑.๘ ขันติกับเมตตาบารมี หมายถึง ความรักใคร่ การปลุกฝังมิตรไมตรี ตั้ง ความปรารถนาดีคิดเกื้อกูลช่วยเหลือสร้างสรรค์ความสุขต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ วิธีการบำเพ็ญ

^{๙๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๙/๕๐๒/๑๘๗.

^{๙๕}ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๐๒/๒๖๐.

เมตตาบารมีนั้น ต้องกระทำเช่นกับข้อที่ว่า ธรรมดาน้ำแผ่ความเป็นชำระล้างมลทินคือฐีสื่อมอ
กันทั้งในคนดีและคนชั่ว แม้ฉันใด ท่านก็นั้นเหมือนกัน จงเจริญเมตตาให้เสมอกัน บำเพ็ญ
เมตตาบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ แต่ก็ต้องอาศัย ขันติธรรมเป็นพื้นฐานในการเจริญ
เมตตาบารมี ดังปรากฏในสุวรรณสามชาดกดังนี้

ชายหนุ่มทุกละกับหญิงสาวปาริกา ต่างเป็นบุตรของนายพรานเนื้อ พ่อแม่ทั้งสอง
ฝ่ายต้องการให้แต่งงานกัน แต่ทั้งสอง เห็นว่าการมีคู่เป็นทุกข์ เมื่อหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็แต่งงานกัน
แล้วชวนกันออกบวชเป็นดาบสอยู่ในป่าหิมพานต์ วันหนึ่งท้าวสักกเทวราช รู้ว่าดาบสทั้งสองจะ
تابอด จึงลงมาและบอกให้มีบุตร โดยให้ดาบสทุกละลูบท้องดาบสนิปาริกาทันทีพร้อมกับตั้งจิต
ปรารถนาขอให้ได้บุตร ต่อมาไม่นาน ดาบสนิปาริกาก็ตั้งครรภ์แล้วคลอดบุตรเป็นชาย มี
ผิวพรรณเหลืองสวยเหมือนทองคำจึงตั้งชื่อว่า สุวรรณสาม เมื่อสุวรรณสามเติบโตเป็นชายหนุ่ม
มีอายุได้ ๑๖ ปี วันหนึ่งดาบสดาบสนิออกไปเก็บผลไม้ ตอนเย็นเกิดฝนตกหนักจึงเข้าหลบฝน
ข้างจอมปลวกใต้ต้นไม้ ภูเข่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในจอมปลวกพ่นพิษใส่ดาบสทั้งสองทำให้ดา
บอดสนิท สุวรรณสามเห็นผิดเวลาจึงออกตามหาจนมาพบเข้า ได้ปลอบโยนแล้วพากลับอาศรม
สุวรรณสามผูกใจจากอาศรมไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นรางวัลให้บิดามารดาจับเงินไป
ตั้งแต่นั้นมาสุวรรณสามได้ปรนนิบัติ เลี้ยงดูบิดามารดาเป็นอย่างดีโดยตลอดทำให้บิดามารดามี
ความอยู่เย็นเป็นสุขตลอดชีวิตของนักบวชพระเจ้าปิลยักษ์ กษัตริย์เมืองพาราณสี โปรดการล่า
เนื้อในป่าหิมพานต์ตามลำพัง เย็นวันหนึ่งพระองค์เสด็จมาถึงแม่น้ำมิลกัสมิตา เห็นสุวรรณสามมี
ฝูงสัตว์ป่าอยู่ด้วยอำนาจเมตตาบารมี พระเจ้าปิลยักษ์ทรงประสงค์จะรู้ว่าเป็นใคร เทพหรือนาค
จึงยิงศรถูกสุวรรณสาม สุวรรณสามได้รับความเจ็บปวดอย่างแรงกล้า แต่ไม่โกรธผู้ยิงหรือเกรง
กลัวความตาย แต่กลับคร่ำครวญห้วงโยบิดามารดาพระเจ้าปิลยักษ์ ทรงสอบถามจนทราบ
เรื่องราว ทำให้พระองค์ทรงสำนึกผิด และให้สัญญากับสุวรรณสามว่า จะสละราชสมบัติมา
ปรนนิบัติเลี้ยงดูดาบส ดาบสนิแทนสุวรรณสาม สุวรรณสามกล่าวถึงบิดามารดาแล้วก็กลับไป
พระเจ้าปิลยักษ์เสด็จไปที่อาศรม ดาบสดาบสนิรู้ว่าไม่ใช่สุวรรณสาม พระองค์จึงต้องสารภาพ
และพาดาบสทั้งสองไปยังที่สุวรรณสาม นอนสลบอยู่ ดาบสประคองศีรษะสุวรรณสามส่วนดาบ
สนิประคองเท้า แล้วทั้งสองก็ร้องไห้คร่ำครวญ ดาบสนิรู้สึกว่าร่างกายของสุวรรณสามยังมีไออุ่น
อยู่จึงรู้ว่ายังไม่ตายดาบสทั้งสองจึงตั้งสัตยาธิษฐาน ด้วยบุญกุศลที่สุวรรณสามปรนนิบัติเลี้ยงดู
บิดามารดาทำให้พิษและบาดแผลหายได้ขันติธรรมที่ปรากฏในชาดกนี้ ซึ่งมีเหตุการณ์ที่มีเรื่อง
ขันติปรากฏอยู่หลายตอนแต่ผู้วิจัยก็จะยกเอาเหตุการณ์ที่สำคัญเด่นชัดหรือเรื่องเกี่ยวโยงกับ
ความอดทนที่ปรากฏอยู่ในมหานิบาตตอนที่พระสุวรรณสามถูกยิง น่าจะเป็นห่วงตนเองแต่จิตใจ
กลับเป็นห่วงบิดามารดาว่า ถ้าเราเสียชีวิตไปแล้วจะมีใครคอยดักน้ำมาให้ท่านทั้ง ๒ นั้น
เหมือนกับคาถาดังต่อไปนี้ พระสุวรรณสามโพธิสัตว์ได้อดกลั้นทางจิตใจทุกขเวทนาแสนสาหัส
กราบทูลต่อพระเจ้าปิลยักษ์ว่า..มารดาบิดาของข้าพระองค์เป็นคนตาบอดข้าพระองค์เลี้ยงดูท่าน

ทั้ง๒นั้นอยู่ในป่าใหญ่ข้าพระองค์จะไปตักน้ำมาให้ท่านทั้ง๒นั้นจึงมายังแม่น้ำมิลัมมา^{๑๗} ตอนที่พระเจ้าปิลยักขราชก็เลี้ยงยิงด้วยธนูอาบยาพิษถูกสุวรรณสามที่ล่าตัวทะเลจากขวาไปซ้ายเป็นเหตุการณที่ทำให้สุวรรณสามต้องทรุดตัวลง เลือดไหลออกจากร่างกาย ส่วนฝูงสัตว์ที่ตามห้อมล้อมต่างตกใจพากันวิ่งแตกหนีกระเจิดกระเจิง เหลือเพียงสุวรรณสามตามล่าพังเท่านั้น พระสุวรรณสามโพธิสัตว์ได้รับความเจ็บปวดอย่างแรงกล้า แต่ไม่โกรธผู้ยิงหรือเกรงกลัวความตาย จะเกิดทุกข์เวทนาทางใจขนาดไหนก็ยังกลับคร่ำครวญหวนโยนิตามารดาที่มีคาถาอยู่ข้างบนยังกล่าวกับพระเจ้าปิลยักขราชไปอีกว่า ความทุกข์ ความเจ็บปวด ที่เกิดจากการถูกยิงด้วยธนูของท่านนั้น ยังไม่เท่ากับความทุกข์ ความเจ็บปวดที่เป็นห่วงพ่อแม่ของข้าพเจ้าที่จะต้องได้รับความเดือดร้อนเพราะขาดข้าพเจ้าผู้คอยปรนนิบัติ ต่อไปนี้พ่อแม่คงไม่เห็นหน้าข้าพเจ้าอีกแล้ว สุวรรณสามในยามนี้เจ็บปวดทั้งร่างกายและจิตใจอย่างอุกฤษฏ์ก็เพราะความอดทนอดกลั้นต่อความเจ็บปวดทำให้มีชีวิตอยู่กับอาณิสส์ดูแลพ่อแม่ พระสุวรรณสามโพธิสัตว์ยังได้กราบทูลพระเจ้าปิลยักขราชต่อไปว่า...ข้าพระองค์ถูกพระองค์ยิงด้วยศรลูกใหญ่อาบยาพิษเหมือนยิงเนื้อข้า แต่พระราชขอพระองค์ทอดพระเนตรข้าพระองค์ผู้นอนเปื้อนเลือดของตน^{๑๘} ในคาถาบทนี้ทำให้เราเห็นว่าพระโพธิสัตว์ใช้ความอดทนเป็นอย่างมากขนาดตนเองใกล้จะเสียชีวิตแล้วยังได้บอกให้พระราชเลี้ยงดูดูแลพระบาต มารดาให้ พระสุวรรณสามยังใช้คำที่ไพเราะเป็นภาษาดอกไม้ ถ้าหากเป็นคนธรรมดาแล้ว ชีวิตที่ใกล้จะสิ้นลมหายใจแล้วมีแต่คิดถึงครอบครัวทรัพย์สมบัติ เสียตายทุกอย่างที่ตนเองหาได้มา หรือบางครั้งอาจจะมีการโต้ตอบจะผูกความโกรธแค้นไปตลอดชาติเหมือนกับบรรพตถาธรรมบทเรื่องกุมาริกากินไข่ไก่ ซึ่งเป็นเรื่องการจองเวรซึ่งกันละกันพระศาสดาจึงได้ตรัสคาถานี้ว่า...ผู้ใด ย่อมปรารถนาสุขเพื่อตน เพราะก่อทุกข์ในผู้อื่นผู้นั้นเป็นผู้ระคนด้วยเครื่องระคน คือ เวน ย่อมไม่พ้นจากเวรได้^{๑๙} ในเวลาที่ไม่สบายขึ้นมาก็คงคิดถึงผู้มีอุปการะเช่น พ่อ แม่ เป็นต้น มีอะไรเกิดขึ้นมาในชีวิตที่แก้ไม่ได้ ก็คงคิดถึงผู้มีพระคุณเหล่านี้เป็นส่วนมาก แต่พระสุวรรณสามไม่ได้คิดอย่างนั้นกลับคิดถึงผู้เป็นมารดาบิดาไม่ได้สนใจชีวิตตนเองมีแต่คิดว่า ถ้าหากเราสิ้นชีวิตไปแล้ว จะมีใครมาคอยหาผลไม้ให้พ่อแม่รับประทานคิดไปต่าง ๆ ถึงแม้ว่าเลือดของพระสุวรรณสามจะไหลออกมามากขนาดไหนก็ตั้งสติพูดให้พระราชจนพระราชเกิดความสงสารเลี้ยวดูบิดามารดาของพระสุวรรณสาม จากนั้นก็สลบไป

ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่าในตอนที่พระสุวรรณสามได้ใช้หลักขันติธรรมเข้ามาช่วยหลังจากถูกลูกศรอาบยาพิษแทงทะลุหน้าอกได้ล้มลงสู่ที่พื้นดินนอนเปื้อนเลือดของตนเอง จิตใจยังสดชื่นมีสติสมบูรณ์ในขณะที่ร่างกายชืดผอมตามร่างกายเลือดไหลทั้งตัวแล้วยังได้สนทนากับ

^{๑๗} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๑๓/๒๓๒.

^{๑๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๐๓/๒๓๐.

^{๑๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๒.

พระเจ้าปิลักษ์ก็ได้แล้วกราบทูลความในใจว่า ใครหนอจะดูแลบิดามารดาของข้าพระองค์ คอยปรนนิบัติหาผลไม้มื้อให้ท่าน ทำทุกอย่างที่ทำให้บิดามารดาได้รับความสะดวกไม่ต้องลำบาก เลยทำให้พระราชาราชเห็นใจรับอาสาคอยดูแลผู้เป็นบิดามารดาของพระสุวรรณสามเอง นี่จะเห็นได้ว่าพระสุวรรณสามเจ็บทรมาณอย่างแสนสาหัส ยังเป็นห่วงพ่อแม่ไม่มีความสนใจชีวิตของตนเอง ก็แสดงให้เห็นว่าสุวรรณสาม ให้ความสำคัญทดแทนคุณบิดามารดาเป็นอันดับหนึ่ง ทนต่อความเจ็บปวดทรมานร่างกาย สุวรรณสามเจ็บปวดที่สุดก็คือ จิตใจเพราะเป็นห่วงผู้มีอุปการะเป็นอย่างมาก แต่ถ้าเกิดขึ้นกับมนุษย์ที่มีภูมิธรรมยังไม่ดีก็ยังไม่คิดอย่างนั้นแน่ นับได้ว่าพระสุวรรณสามเป็นพระโพธิสัตว์ที่เป็นตัวอย่างในการทดแทนคุณบิดามารดาต่อทุกขเวทนาไม่ว่าจะเป็นทางร่างกายและจิตใจก็ตามและมีความกตัญญู เมตตาต่อสัตว์ทั้งหลายสุวรรณสามพลิกฟื้นขึ้นก็เพราะแรงอธิษฐานของผู้เป็นบิดามารดาได้บอกกับสุวรรณสามว่าด้วยบุญบารมีที่สุวรรณสามได้ปรนนิบัติมาหลายปีจึงมารวมกันจึงทำให้ฟื้นขึ้นมาส่วน เทพธิดาสุนทรีซึ่งเคยเป็นมารดาสุวรรณสามในอดีตชาติ และคอยดูแลคุ้มครองสุวรรณสามอยู่ก็ตั้งสัตยาธิษฐานขึ้นบ้าง สุวรรณสามก็สามารถลุกขึ้นนั่งได้อย่างน่าอัศจรรย์ พร้อมกันนี้ ดวงตาของดาบสดาบสนั้นก็คืนดีดังเดิมอีกด้วย สุวรรณสาม กล่าวให้โอวาทพระเจ้าปิลักษ์ให้กระทำดีต่อพระชนกชนนี พระมเหสี พระโอรสธิดา ข้าราชการบริวาร ชาวเมือง บำรุงสมณพราหมณ์เมตตาสัตว์นานาชนิดและประพฤติสุจริตทางกายวาจาใจ สุวรรณสามก็ได้เล็งดูปรนนิบัติบิดามารดาของตนตามที่เคยได้ทำมา หาได้เพิกเฉยไม่ แม้ว่าบิดามารดาจะหายจากตาบอดแล้วก็ตาม และยังได้บำเพ็ญเพียรในทางธรรมร่วมกับบิดามารดาอยู่เป็นนิตย์ เมื่อสิ้นชีพก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกร่วมกับบิดามารดา ด้วยกุศลกรรมที่กระทำมา คือ ความเมตตา กรุณาต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายและความกตัญญูต่อบิดามารดา อันเป็นกุศลกรรมสูงสุดที่บุตรพึงกระทำต่อบิดามารดา คนมีเมตตา คือ คนที่มีความรัก และปรารถนาดี ทั้งแก่คนที่เป็นมิตรและศัตรู

๔.๑.๑.๙ ขันติกับอุเบกขาบารมี หมายถึง ความมีใจเป็นกลาง วางใจสงบเรียบสม่ำเสมอมีความยุติธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอำนาจของอคติ วิธีการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีนั้นจะต้องอาศัยความอดทนเป็นที่ตั้งเพื่อทำให้วางใจเป็นกลางเอาไว้อย่างสม่ำเสมอเสียก่อนจึงจะทำให้เกิดความยุติธรรมเกิดขึ้นหรือปัญหาต่าง ๆ ก็แก้ได้ ดังปรากฏในนารทกัศสพชาดกดังนี้

พระเจ้าอังกติราชเป็นกษัตริย์ซึ่งทรงทศพิราชธรรมแห่งเมืองมิถิลา พระองค์มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่ารุจา และมี อำมาตย์ใหญ่ที่รับใช้ใกล้ชิดอยู่ ๓ คน คือ วิชัย อำมาตย์ สุนามอำมาตย์และอลาตอำมาตย์ คืบหนึ่งเป็นคืบวันเพ็ญ เดือน ๑๒ ท้องฟ้าแจ่มใส พระเจ้าอังกติราชตรัสปรึกษากับอำมาตย์ทั้ง ๓ ว่าควรทำอะไรจึงจะเป็นประโยชน์ อลาตอำมาตย์กราบทูลแนะนำให้ยกทัพไปตีเอาบ้านเมือง สุนามอำมาตย์กราบทูลให้จัดงาน เลี้ยงขับร้องฟ้อนรำให้สนุกสนาน ส่วนวิชัยอำมาตย์กราบทูลให้เสด็จไปสนทนาราชการกับสมณพราหมณ์ พระเจ้าอังกติราชตกลงพระทัยไปสนทนากับคุณาชีวกซึ่งเป็นนักบวชที่มีชื่อเสียงมีคนนับถือมากในเวลานั้น ในขณะที่นั้นพระองค์ได้ตรัสถามถึงหนทางไปสู่สวรรค์ หนทางไปสู่พรหมและการปฏิบัติ

ต่อบิตามารดา ครูบาอาจารย์ผู้เฒ่าผู้แก่ สมณพราหมณ์ พลพาหนะและบ้านเมือง คุณาชีวิตตอบตามความรู้ความเข้าใจของตนว่าไม่มีบุญ ไม่มีบาป คุณบิตามารดาไม่มี สัตว์และคน เสมอกันจะได้ดีได้ชั่วเอง เวียนว่ายตายเกิด ๖๔ กับปฏิกิริยาสุทธฺิเอง อำมาตย์กล่าวสนับสนุนในด้านไม่มีบาปไม่มีผลของบาป เขา ระลึกได้ว่า ชาตฺิที่แล้วเขาเป็นคนฆ่าวัวในชาตฺินี้ เขากลับได้มาเกิดในตระกูลขุนนาง วีรกะ เป็นชายเข้ญใจผู้หนึ่งซึ่งอยู่ในที่นั้นกล่าวสนับสนุนคำสอนที่ว่าบุญ และผลของบุญไม่มี เขาระลึกได้ว่า เขาเคยเกิดเป็นเศรษฐี ทำความดีไว้มากแต่ชาตฺินี้เขากลับมาเกิดเป็นคนเข้ญใจ คนทั้งสองนี้ระลึกชาตฺิได้เพียงชาตฺิเดียวจึงหลงผิดพระเจ้าอังคตฺิราชหลงผิดเชื่อตามคำสอนของคุณาชีวิตจึง เปลี่ยนพระจริยาวัตร เลิกทำความดีหันมาใช้ชีวิตอย่างสำราญ เลิกศึกษาข้อธรรมต่าง ๆ ไม่สนพระทัยในราชกิจและประชาชนทั้งปวงพระธิดารุจาทรงทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของพระบิดาพระธิดาเสด็จเข้าเฝ้าพระเจ้าอังคตฺิราช ตรัสดิงในมิจฉาภิฏฐิ์นั้นแม้ว่าพระธิดาจะตรัสอธิบายอย่างไร พระเจ้าอังคตฺิราชก็ไม่ทรงฟัง พระธิดารุจาทรวงอ้อนวอนต่อเทพพรหมผู้ทรงธรรมทั้งหลายได้โปรดมาช่วยกลับ พระทัยของพระบิดาให้ถูกต้องด้วยท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง นามว่า นารทะ ทรงได้ยินคำอ้อนวอนเกิดเมตตา จึงแปลงเป็นฤาษีเหาะมาอยู่เฉพาะพระพักตร์ทั้งสอง พระองค์ได้ชี้แจงอธิบายเกี่ยวกับนรกให้พระราชาทรงได้สดับรับฟัง เพื่อให้เกิดความกลัวต่อการกระทำความบาปอกุศลในอนาคต ท้าวมหาพรหมจึงตรัสบอกเกี่ยวกับนรกมีอยู่หลายหลุมเช่น...ในโลกันตนรคนั้น มีห้าฝนต่าง ๆ ชนิด คือ หอก ดาบ แหยม หลาว มีประกายวาวดังถ่านเพลิง ตกลงบนศีรชะ สายอัสนีสีลาอันแดงโชนตกต้องสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า และในนรคนั้นมีลมร้อนยากที่จะทนได้ สัตว์ในนรคนั้น ย่อมไม่ได้รับความสุขแม้แต่น้อยใครเล่าจะพึงไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะมหาบพิตรซึ่งทรงกระสับกระส่ายวิ่งไปมาหาที่ซ่อนเร้นมิได้^{๒๐} พระคาถาข้างบนนี้เป็นคาถาบางส่วนของนารทพรหมพยายามอธิบายและพรรณนาถึงโทษของนรกขุมต่าง ๆ พระเจ้าอังคตฺิราชค่อย ๆ พิจารณาตาม จนกลับมาสัมผัสมาภิฏฐิ์ความเห็นถูกต้องพระธิดารุจาดีพระทัยมากแคว้นวิเทหะกลับมามีความสงบสุขอีกครั้งหนึ่งขันติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเรื่องนี้พระโพธิสัตว์มหานรทกสสปได้อธิบายถึงโทษของนรกในแต่ละขุมต่าง ๆ จนถึงโลกันตมหานรก ให้พระเจ้าอังคตฺิราชทรงสดับรับฟัง ว่ากระทำความอะไรไว้บ้างทำไมจึงมาเกิดในขุมนรกต่าง ๆ ทำไมไม่ไปอยู่ในขุมอันเดียวกันพระกุมารโพธิสัตว์ได้ชี้แจงโทษของกรรมที่กระทำไว้ในอดีตหรือปัจจุบันพระโพธิสัตว์ยกตัวอย่างให้ฟังและยังใช้ขันติธรรมเป็นอย่างมาก อดทนที่จะหาวิธีให้พระเจ้าอังคตฺิราชได้เข้าใจยิ่งขึ้นที่สามารถออกจากอวิชชาได้ก็ทำให้เหมือนกับครูอาจารย์ทั่วไปที่ได้สั่งสอนลูกศิษย์ของตนได้เข้าใจทุกคนแต่มีบางคนยกตัวอย่างให้ดูหาวิธีต่าง ๆ เพื่อที่จะให้เข้าใจแต่ก็ไม่เข้าใจอีกครูอาจารย์ถึงกับควบคุมอารมณ์ของตนไม่อยู่เลยดุดำวาไปต่าง ๆ โดยไม่ใช้ขันติธรรมเข้าช่วยใช้สติปัญญาค่อย ๆ หาวิธีให้นักเรียนได้เข้าใจให้ได้ตามบางคนสอนแล้วสอนอีกก็ยังไม่เข้าใจแต่ถ้าบอกว่าจงพยายามต่อไปเหมือนกับสุภาษิต

^{๒๐} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๘๑/๒๑๒.

ไทยที่ว่า มีความพยายามอยู่ที่ไหน ก็มีความสำเร็จอยู่ที่นั่นเหมือนสุภาษิตได้กล่าวไว้ว่า วิริเยน ทุกข มนฺเจตคนที่จะล้างทุกข์ได้เพราะความเพียรพยายามพากเพียรเท่านั้นที่ทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้เข้าถึงสิ่งที่ตนได้ปรารถนาเอาไว้ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะไหนก็ตามคนที่ยากจน หรือในการเล่าเรียนศึกษาหากเอาความเพียรพยายามกับความอดทนและมีสติปัญญา มาประกอบด้วยจึงจะประสบความสำเร็จในอาชีพการงานตามที่ได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้ ดังนั้น บุคคลใดก็ตามที่ถูกความมิจฉาทิฐิครอบงำหรือวิชชาอยู่ในจิตใจแล้ว ยากที่จะออกจากหลุมดำหรือวิชชานั้นได้พระโพธิสัตว์จึงอาศัยตัวอย่างเพื่อให้เนื้อความชัดเจนยิ่งขึ้นคนที่มิจฉาทิฐิครอบงำอยู่เปรียบเสมือนกับ มีดอกบัว ๔ เหล่า^{๒๑} ประเภทพวกปทปรมะคอยเป็นอาหารของปลาและเต่า เหมือนกับพระเจ้าอังคตราชที่ทรงเชื่อง่ายโดยปราศจากกาลามสูตร^{๒๒} ที่ไม่น้อมนำพิจารณา เช่น^{๒๓} ...หญิงทั้งหลายที่ประพฤตินอกใจสามี และชายหญิงทั้งหลายที่เป็นชู้กับภรรยาของคนอื่น ถูกนายนิรยบาลผู้ทำตามคำสั่งของพญายมถือหอกไล่ทิ่มแทงให้ขึ้นต้นจั่ววัน. พระคาถานี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงใช้ความอดทนสติปัญญาสั่งสอนอธิบายพิจารณาถึถ้วนแล้วที่จะสามารถทำให้พระเจ้าอังคตราชให้กลัวจากการกระทำความชั่วก็ให้ ตั้งอยู่ในคุณงามความดี พระเจ้าอังคตราชทรงละมิจฉาทิฐิคือความเห็นผิด ละหนทางบาป พระนารถพรหมจึงถวายโอวาทว่า ขอพระองค์จงอย่าคบและเชื่อฟังคนพาล ให้คบแต่กัลยาณมิตร อย่าได้ทรงประมาทเลย ในระหว่างนั้นพระนารถพรหมได้อันตรธานหายไป หลังจากนั้นมา พระเจ้าอังคตราชก็ทรงตั้งมั่นในศีลในธรรม ทรงเริ่มทำบุญทำทาน ทรงเลือกคบแต่ผู้ที่จะนำไปในทางที่ถูกที่ควร เมื่อพระเจ้าอังคตราชทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ประชาชนก็มีความสุข บ้านเมืองก็สงบร่มเย็น ผลการศึกษาวิจัยพบว่านารถกัสสปได้พยายามอธิบายชี้แจงเกี่ยวกับโทษของขุมนรกอย่างเช่น คนที่ผิดศีลข้อที่ ๓ ทำให้ได้ไปปีนต้นจั่วที่มีแต่หนามที่ยาวค้อยทิ่มแทงให้ปวดตามร่างกายไม่แค่นั้นยังมีนกตัวใหญ่ที่มีกระงอยปากเป็นเหล็กค้อยจิกตัวตามร่างกายให้ได้รับทุกข์ทรมานเป็นอย่างมาก อยู่ในนรกนัษชาติไม่ถ้วนเมื่อพ้นจากนรกแล้วยังเหลือเศษกรรมอยู่ถ้าหากกำเนิดมาเป็นมนุษย์ จะทำให้ไม่สมบูรณ์ตามเพศของตนเอง หากเกิดมาเป็นผู้ชายโตขึ้นมากก็กลายมาเป็น กระเทย หากเกิดมาเป็นผู้หญิงโตขึ้นมากก็กลายมาเป็นทอม ดี หรือบาปกรรมที่เคยทรมานฆ่าสัตว์ให้ถึงความบาดเจ็บสาหัสจนเสียชีวิต บุคคลที่ทำอย่างนี้สิ้นอายุแล้วไปเสวยกรรมที่นรกแล้วแล้วมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ก็ทำให้เป็นคนมีโรคมากมาเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลาจนหมดอายุไขเป็นต้นให้พระเจ้าอังคตราชทรงสดับรับฟังกว่าพระองค์จะเข้าใจพระโพธิสัตว์ก็ไม่ย่อถ้อยต่อการสั่งสอนทรงใช้ความอดทนเป็นที่ตั้งและสติปัญญาขยายเนื้อความเพื่อที่จะให้พระเจ้าอังคตราชออกจาก

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๗.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔.

^{๒๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๓๑๗/๓๘๖.

มีจิตวิริยภาพเห็นผิดที่ทรงเชื่อคุณชวกผู้โง่เบาปัญญา ฉะนั้นคนเช่นไรต้องเป็นคนเช่นนั้น อย่างแน่นอน การที่จะทำให้คนบางคนออกจากมีจิตวิริยภาพนั้นจะต้องอธิบายแล้วอธิบายอีกหลาย หนมีตัวอย่างประกอบด้วยทำให้ผู้สอนจะต้องมีความอดทนเป็นอย่างมากให้สมกับคำว่า ครู แปลว่า หนักเพราะบางคนได้สะสมความเห็นผิดมาแล้วนับชาติไม่ถ้วนจนกลายเป็นอุปนิสัย อย่างเช่นพระเจ้าอังคิตราชซึ่งอยู่ในเนื้อหานี้ก็ว่าได้แสงสว่างสติปัญญากลับมาได้ ทำให้ นารทกัสสปะโพธิสัตว์ทรงใช้ขันติความอดทนความพยายามใคร่คิดหาเรื่องราวสอนให้เกิดความ เข้าใจในจิตใจที่จะทำให้พระเจ้าอังคิตราชให้ทรงเข้าพระทัยในการที่มีมีจิตวิริยภาพครอบงำ จิตใจจนมองในแง่ลบไปหมด ทำให้พระองค์ไม่ทรงใช้สติปัญญาใคร่ครวญในสิ่งที่ผิดถูกตามความ เป็นจริงที่มันได้เกิดขึ้นในขณะปัจจุบันได้ จนทำให้เรื่องราวต่าง ๆ ที่พระองค์ได้สดับรับฟังจาก นารทกัสสปะได้ให้เข้าใจยิ่งขึ้น ต่อมาพระเจ้าอังคิตราชได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมเรื่อยมา รักษา ศีลบำเพ็ญบุญนั้นสมาธิ ได้เปิดโรงงานให้ผู้คนที่ได้จรมมาได้ทานอ้อมกันไปทั่วหน้า ทำให้ชื่อเสียง ของพระองค์ที่ดังมาได้กลับมาอีกครั้งทำให้ประชาชนมีศรัทธาซื่อสัตย์ต่อพระองค์ เป็นแบบอย่าง ที่ดีแก่ประชาชนที่สามารถยอมรับความผิดพลาดและลดทอนกิเลสในการทรงสดับรับฟังคำอธิบาย ของนารทกัสสปะโพธิสัตว์ก็นับได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีงามทำความผิดแล้วยอมรับผิดแล้วมาแก้ไข ตั้งต้นเอาใหม่ทำให้การปกครองบ้านเมืองของพระองค์ได้รับแต่ความสุขความเจริญตลอดไป

ตารางที่ ๔.๑

แสดงขันติบารมีที่มีในบารมีข้ออื่น ๆ

พระโพธิสัตว์และบารมีที่บำเพ็ญ		ลักษณะของขันติที่ทรงบำเพ็ญ		
พระโพธิสัตว์	บารมีที่บำเพ็ญ	ตติยชาขันติ	ตปขันติ	อริยาสันขันติ
๑. เตมีย	เนกขัมมบารมี	✓	✓	✓
๒. มหาชนก	วิริยะบารมี	✓	✓	✓
๓. สุวรรณสาม	เมตตาบารมี	✓	X	✓
๔. เนมิราช	อธิฐานบารมี	✓	X	X
๕. โมหสถ	ปัญญาบารมี	✓	X	✓
๖. ภูริทัต	ศีลบารมี		X	✓
๗. จันทกุมาร	ขันติบารมี	✓	X	X
๘. นารท	อุเบกขาบารมี	✓	X	X
๙. วิฐุบัณฑิต	สัจจบารมี		X	✓
๑๐. เวสสันดร	ทานบารมี	✓	✓	✓

จึงเห็นได้ว่าการบำเพ็ญบารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไป เป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล(ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ

กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการก
 ธรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่าง ๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิด
 ความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ เพราะพระโพธิสัตว์ยอมข้ามฝั่งแห่งสังสารด้วยปัญญาและยังผู้อื่น
 ให้ข้ามด้วยความกรุณายอมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมดับทุกข์ของผู้อื่นได้
 ด้วยความกรุณา ด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความกรุณา พระองค์เป็น
 ผู้ที่บรรลุนิพพานสูงสุดแล้วจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุตามด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุนิพพาน
 สูงสุด ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี่คือองค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนาและ
 บารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่ พระโพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่าง
 บารมี อุปบารมี และปรมาตบารมีนั้นแตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยาก
 ง่ายในบารมีนั้น โดยเฉพาะสังขารบารมีจะในเบื้องต้นเป็นการพูดความจริงไม่โกหก ใน
 ระดับกลางเป็นการรักษาคำพูดของตนที่ให้ไว้ในระดับสูงเป็นการเสียสละชีวิตเพื่อรักษาสัตย์ของ
 ตน ดังได้กล่าวไว้มั่งแล้ว แต่ในที่นี้มุ่งที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญสังขารบารมีที่ปรากฏอยู่ใน
 พระพุทธศาสนาเถรวาทดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปแต่ละพระองค์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทุก
 พระองค์ล้วนได้บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ครบทุกพระองค์ พอพระองค์บำเพ็ญพระชาติเป็น
 พระโพธิสัตว์ครบทั้งหมด ๑๐ ชาติแล้วก็จะสามารถเข้าถึงความเป็นพระพุทธรูปได้และผู้ที่ทรง
 เป็นพระพุทธรูปนั้นพระองค์เปี่ยมล้นไปด้วยบารมีทั้ง ๑๐ ประการที่มาอยู่รวมกันในพระชาติที่
 เป็นพระพุทธรูปดังกล่าว นอกจากการบำเพ็ญสังขารบารมีทั้ง ๑๐ ประการแล้วพระโพธิสัตว์ยังเคย
 เข้าเฝ้าพระพุทธรูปองค์มาก่อน เช่น สุเมโทตบสยังเคยเข้าเฝ้าพระพุทธรูปที่ปังกะที่ เป็น
 พระพุทธรูปในพุทธศาสนาองค์ที่ ๓ และได้รับพยากรณ์จากพระพุทธรูปที่ปังกะว่าจะได้เป็น
 พระพุทธรูปองค์ต่อไปในอนาคตพระโพธิสัตว์ต้องมีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระพุทธรูปและได้รับการ
 พยากรณ์ว่า ท่านจะได้เป็นพระพุทธรูปในอนาคต และต้องบำเพ็ญพุทธการกธรรม ซึ่งเป็นธรรม
 ที่พระพุทธรูปองค์ก่อน ๆ ได้บำเพ็ญมาแล้ว เมื่อบำเพ็ญพุทธการกธรรมได้สมบูรณ์เต็มเปี่ยม
 แล้วก็จะส่งผลถึงขั้น นำเข้าไปสู่กระบวนการให้เข้าถึงความรู้ที่สูงสุดนั่นก็คือปัญญา ธรรม
 อันทำให้เป็นพระพุทธรูปมี ๑๐ ประการธรรม ๑๐ ประการคือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ
 ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขาธรรมเหล่านี้ทำให้เป็นพระพุทธรูปได้ธรรม ๑๐ ประการ
 เหล่านี้จัดเป็น “พุทธการกธรรม”^{๒๔} เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้ทราบว่าจะมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์ คือ
 การบำเพ็ญบารมีให้ครบทั้ง ๑๐ ประการโดยมีการให้ทานด้วยความบริสุทธิ์ใจ รักษาศีลให้มี
 ความบริสุทธิ์ด้วยการออกจกามมีปัญญาไว้อย่างแก้ไขปัญหาคด้วยความวิริยะ มีความอดทน
 รักษาสัจจะ ตั้งมั่นในคำอธิษฐานพร้อมทั้งมีความเมตตาต่อผู้อื่นและตนเองและการปล่อยวาง
 จากสิ่งที่ก่อให้เกิดทุกข์ทั้งปวง

^{๒๔} พระมหาสงกรานต์ ฐมฺมธโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องเมตตาในพระไตรปิฎก”,
 วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

๔.๒ การประยุกต์ชั้นติบารมีในชีวิตประจำวัน

การประยุกต์ชั้นติบารมีไปใช้ในชีวิตประจำวัน ถ้าสามารถทำได้จะทำให้ชีวิตของมนุษย์เราประสบความสำเร็จ ความเจริญ การประยุกต์ชั้นติไปใช้ในชีวิตประจำวันนั้นเป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะเพราะในแต่ละวันของชีวิตมนุษย์ต้องเผชิญทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดีอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะการเผชิญกับสิ่งที่ไม่ดีอันเกิดจากความโลภ ความโกรธ ความหลงด้วยแล้ว เรายังต้องใช้ชั้นติความอดทนเพื่อให้ชนะต่อความไม่ดีที่เกิดขึ้นดังผู้วิจัยจะได้นำมาแสดงต่อไปนี้

๔.๒.๑ ชั้นติบารมีขจัดความโลภ

การประยุกต์ใช้หลักชั้นติกับความโลภที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์เราจะทำให้มนุษย์มีความสุขและไม่ก่อให้เกิดปัญหาในด้านต่าง ๆ ได้ เมื่อมนุษย์ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น อันไม่ใช่ของตนเองไม่ว่าจะเป็นสิ่งใดก็ตามจะทำให้ไม่เกิดปัญหาในด้านต่าง ๆ เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการลักขโมย เป็นต้น ปัจจุบันนี้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมส่วนมากจะมาจาก การที่มนุษย์ขาดความอดทนนั่นเองดังมีตัวอย่างเช่น ดังในกรณีของ “พระเจ้าชาตศัตรูที่มีความโลภอย่างรุนแรง เพื่อต้องการราชสมบัติถึงกับต้องฆ่าพ่อของตัวเอง”^{๒๕} (ปลงพระชนม์พระราชบิดา) อันเป็นอนันตริยกรรม คือ กรรมหนักจะเห็นได้ว่าความโลภขั้นหยาบนี้ เมื่อแสดงตัวออกมาอำนาจของมันจะผลักดันจิตใจให้หัวนโหด สิ้นกลอน หากมีมากเกินไปขอบเขตจะเกิดอาการรุนแรงจนถึงขั้นทำลายกำแพงศีลธรรมอันดีงาม แล้วทำสิ่งที่ไม่ควรทำ เช่น ในกรณีของพระเทวทัตดังในตัวอย่างต่อไปนี้พระเทวทัตถูกลามสัการะครอบงำเพราะความโลภ ด้วยอำนาจตัณหาจึงกลายเป็นคนทุศีลคิดการใหญ่จะปกครองสงฆ์เสียเองขอให้พระพุทธรูปเจ้ามออำนาจความเป็นใหญ่ให้แก่ตน เมื่อพระพุทธรูปไม่ทรงอนุญาต จึงพยายามเพื่อจะปลงพระชนม์พระองค์ด้วยวิธีการต่าง ๆ อันอยู่ในขอบข่ายของอนันตริยกรรม ดังที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า “ตัณหาอาศัยทวาร ๖ ของผู้ศีลซึ่งเป็นสาเหตุความโลภถึงกับต้องแสดงออกทางกาย วาจา”^{๒๖} อีกหนึ่งตัวอย่างที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล คือ ความโลภทำให้บุคคลถูกริบทรัพย์บุคคลถูกริบทรัพย์สมบัติหรือทรัพย์เงินทองต่าง ๆ เพราะอำนาจความโลภก็เคยมีมาแล้วและความโลภนั้นย่อมยังผลให้บุคคลไม่มีโอกาสได้ใช้สมบัติเลย ดังกรณีตัวอย่างของพระโฬิสัตว์ในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นบุตรของเศรษฐีผู้มีทรัพย์จำนวน ๘๐ โกฏิภายหลังมารดาบิดาตายแล้ว ได้สงเคราะห์น้องชายด้วยการมอบทรัพย์สมบัติให้น้องชาย ให้สร้างโรงทานถวายมหาทาน ต่อมาเมื่อบุตรของท่านเดินได้ ท่านมองเห็นโทษของกามและอาณิสสของการบรรพชาจึงมอบทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ทั้งหมดพร้อมกับบุตรและภรรยาให้น้องชาย ส่วนตนเองออกบวชในหิมวันตประเทศต่อมาน้องชายของท่านได้บุตรคนหนึ่ง เพราะความโลภในทรัพย์สมบัติเขาจึงนึกคิดขึ้นมาว่าเมื่อหลานชายโตขึ้น เราจำต้องแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๒ ส่วน ดังนั้น เพื่อมิให้ทรัพย์สมบัติถูกแบ่ง

^{๒๕} อัง.เอกก .(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖.

^{๒๖} ชุ.ธ.(ไทย) ๖/๒๐, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๓๐.

ออกเป็น ๒ ส่วน เราจักฆ่าหลานชายเสียวันหนึ่ง น้องชายของพระโพธิสัตว์ได้จับหลานกตให้ตายในน้ำเพราะความโลภแล้วกลับบ้านถูกพี่สะใภ้ถามว่า หลานไปไหนเสียเล่า เลยตอบว่า กำลังอาบน้ำในแม่น้ำ เมื่อนางคันหาก็ไม่พบลูกชายนางร้องไห้เสียใจ พระโพธิสัตว์ทราบเรื่องเข้า จึงคิดว่าจักทำเรื่องนี้ให้ปรากฏ จึงได้ไปหาน้องชายถามเรื่องราวต่าง ๆ ท่านได้สอนน้องชายว่า กรรมที่เจ้าทำได้ปรากฏแก่เราหมดแล้วเจ้าฆ่าหลานเพราะเหตุแห่งทรัพย์ และเหตุเพราะความโลภในทรัพย์ เจ้าจะสามารถที่จะรักษาทรัพย์สมบัติซึ่งกำลังจะถูกริบโดยพระราชได้หรือนับแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวขจรไปถึงพระกรรมของพระเจ้าแผ่นดินผู้ครองนครพระองค์รับสั่งให้ราชบุรุษมาขนเอาทรัพย์ที่มีอยู่ไปจนหมดคลัง ในที่สุดน้องชายของพระโพธิสัตว์ก็กลายเป็นคนสิ้นเนื้อประดาตัวไม่เหลืออะไรเลยภรรยาก็ต้องอยู่ตามลำพังคนเดียวและกลายเป็นคนเร่ร่อน ในที่สุด เรื่องราวที่เกิดขึ้นนี้เนื่องจากมีความโลภเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว และไม่มี ความอดทน อดกลั้น ถ้าเขารู้จักอดทน ไม่ไปฆ่าหลาน อดทนรอให้มีการแบ่งทรัพย์ แม้จะแบ่งให้หลานชายไปบ้างก็ยังมีเหลือกินเหลือใช้ไม่หมด

๔.๒.๒ ขันติบารมีขจัดความโกรธ(โทสะ)

ขันติ ความอดใจไม่โกรธพยาบาท อาฆาต จองเวร แข่งด่า มนุษย์และสัตว์ ทำจิตให้เป็นกลาง ไม่รักไม่ชัง ด้วยกำลังปัญญา รู้เท่าทันสังขารว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ดังนั้นก็เรียกชื่อว่าขันติ คือความอดใจ อันเป็นที่สรรเสริญแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายดังมีคำบาลีว่า “ขันติ ปรมํ ตโป ตีติกขา แปลว่า ขันติคือความอดทนอดกลั้นเป็นธรรมอันเป็นเครื่องเพียรเผากิเลสอย่างยิ่ง อนึ่ง บุคคลจะระงับความโกรธประทุษร้ายในจิตนั้น จะต้องอาศัยขันติ คือ ความอดใจ และเมตตาความปรารถนาดีไม่คิดร้ายจองเวรแผ่ไปในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น บุคคลที่จะฝึกฝนจิตใจให้อดทนอดกลั้นไม่มีโทโสโมโหนั้น ควรสร้างเมตตาจิตให้เกิดขึ้นมาในใจตนด้วย ก็จะช่วยให้ผ่อนให้ขันติมั่นคงแข็งแรง บุคคลที่เจริญเมตตาพึงพิจารณาให้เห็นชัดแจ้งด้วยปัญญาว่า ตัวเรานี้เราย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงไม่มีปริมาณไม่มีขอบเขต ก็ย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น ต้องเจริญเมตตาตามองการกระทำของบุคคลอื่นในแง่ดี เช่น เขาด่าก็นึกเสียว่าดีกว่าเขาตี เขาก็ก็นึกเสียว่าดีกว่าฆ่า ดังตัวอย่างของพระปุณณะเถระ ดังนี้ “พระปุณณะเดิมเป็นชาวสุมาปรีนตะไปค้าขายที่เมืองสาวัตถี ได้พึ่งเทศนาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใสศรัทธาขึ้นจึงขอบรรพชาครั้นบรรพชาแล้ว การทำสมาธิภาวนาได้ผล เพราะไม่คุ้นกับสถานที่ ท่านคิดว่าภูมิประเทศที่บ้านเดิมของท่านเหมาะกับตัวท่านมากกว่า จึงทูลลาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามว่า “เธอแน่ใจหรือปณณะ คนชาวสุมาปรีนตะนั้นดุร้ายมากนัก ทั้งหยาบคายด้วย เธอจะทนไหวหรือ” “ไหวเจ้าข้า” “นี่ปณณะ ถ้าคนพวกนั้นเขาด่าเธอ เธอจะมีอุบายอย่างไร” “ขอพระองค์ก็คิดว่า ถึงเขาจะด่า ก็ยังดีกว่าเขาต่อยด้วยมือพระเจ้าข้า” “ถ้าเมื่อเขาต่อยเอาละ ปณณะ” “ก็ยังดีพระเจ้าข้า ดีกว่าเขาเอาก้อนดินขว้างเอา” “ก็ถ้าเขาเอาก้อนดินขว้างเอาละ” “ข้าพระองค์ก็จะคิดว่า ก็ยังพระเจ้าข้า ดีกว่าเขาเอาไม้ตะพดตีเอา” “เออ ถ้าเมื่อ

เขาหวดด้วยตะพดละ” “ก็ยั้งดีพระเจ้าข้า ดีกว่าถูกเขาแทงหรือหั่นด้วยหอกดาบ” “เออละ ถ้าเมื่อเขาพวกนั้นเขาจะฆ่าเธอด้วยหอกด้วยดาบละ ปุณณะ” “ข้าพระองค์ก็จะคิดว่า มันเป็นการดีเหมือนกันพระเจ้าข้า” “ดีอย่างไร ปุณณะ” “ก็คนบางพวกที่คิดอยากตาย ยังต้องเสียเวลาไปเที่ยวหา ศัสตราวุธอย่างเขา” “ดีมาก ปุณณะ เธอคิดได้มาก เป็นอันตกลง เรานุญาตให้เธอไปฟันนักทำ ความเพียรที่ตำบลสุนาปรั้นตะได้” พระปุณณะกลับไปเมืองสุนาปรั้นตะ ทำความเพียร ในไม่ช้าใจ ก็หยุดนิ่ง เข้าถึงธรรมไปตามลำดับ จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๒๗} พระปุณณะ เป็นนักอดทน ตัวอย่างที่ดี ซึ่งอดทนได้โดยวิธีเชิดอารมณ์ที่มากกระทบนั้นให้สูงขึ้น การอดทนต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในรูปแบบต่าง ๆ เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นกับชีวิต จะต้องอาศัยความอดทนต่อสิ่งที่เกิดขึ้น การดำเนินชีวิตมีการกระทบอยู่ตลอดเวลา อย่างเช่นพระปุณณะที่เอาความอดทนเป็น เครื่องเข้าการบรรลุลหรรณเป็นพระอรหันต์ ด้วยการอดทนต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจึงได้มาซึ่งความสำเร็จ

๔.๒.๓ ขันติบารมีขจัดความหลง

โมหะ ความหลงไม่รู้จริง โมหะ คือ ความหลงไม่รู้จริง ได้แก่ ความไม่รู้ไม่เข้าใจ ความมัวเมา ความประมาท เป็นรากเหง้าให้เกิดกิเลสได้ต่างๆ มากมาย เช่น มักจะ ลบหลู่ คุณท่าน ปลาสะ ตีเสมอ มานะ ถือตัว มทะ มัวเมา ปมาทะ เลินเล่อ โมหะ ทำให้ขาดสติ ไม่รู้ผิด ชอบร้ายแรงกว่า โลภะ และโทสะ รวมทั้งส่งเสริมให้โลภะและโทสะมีกำลังมากขึ้นยิ่งด้วย หาก ขาดการบำเพ็ญขันติบารมี ดังมีตัวอย่าง เช่น การลดโมหะหรือลดโมหาคติ เมื่อมีความขัดแย้ง เช่นระหว่างชาวบ้านกับผู้นำราชการในจังหวัดระยอง มักจะมีอคติทั้ง ๒ ฝ่าย ฝ่ายทางบ้านเมือง ก็มักจะคิดว่า ฝ่ายชาวบ้านมีผู้หนุนหลังได้แก่นักการเมืองท้องถิ่น ส่วนชาวบ้านก็มักจะคิดว่า ข้าราชการกับนายทุนฮั้วกัน นี่คือนักคิดซึ่งบางครั้งเป็นโมหาคติ ที่ควรจะต้องแก้ไข ผู้ไกล่เกลี่ยจะ ช่วยได้ในการทำให้เกิดความเข้าใจที่ดีต่อกัน ต้องมีความอดทน อดกลั้น รวมถึงชาวบ้านและ ข้าราชการทุกฝ่าย เพราะหากความอดทนอดกลั้น และไม่ยอมเจรจา ใช้อารมณ์ความรู้สึกเหนือ เหตุผล และไม่มี ความอดทน ที่สำคัญแม้ว่าจะมีมุมมองที่ต่างกัน สถานการณ์เดียวกัน พฤติการณ์อย่างเดียวกัน แต่มองคนละแง่คนละมุมก็ทำให้เกิดอคติต่อกันได้ อันนี้ผู้ไกล่เกลี่ยควร จะช่วยทำให้เขาได้ตระหนักว่า จริง ๆ แล้วทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ได้มีเจตนาหรือมีอคติต่อกัน หรือการทำให้คู่กรณีได้เข้าใจระหว่างประโยชน์ระยะสั้นจนลืมประโยชน์ระยะยาวไปเสีย สิ่งเหล่านี้จะยุติลงได้ เมื่อทุกคนมีความอดทน อดกลั้น ไม่หลงไปใช้อารมณ์เหนือเหตุผลแห่งความเป็นจริง เพราะคนที่หลงยอมทำร้ายได้ในทุกสิ่ง ดังนั้นหลักธรรมข้อนี้ คือขันติเป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้ทุกคนมีสติและ ปัญญาที่จะสามารถแก้ไขปัญหได้ในที่สุด

๔.๓ สรุป

^{๒๗} ขุ.ขุ. (ไทย) ๕/๔๒/๑๒๙.

สรุปได้ว่าหากบุคคลทั้งหลายมีความอดทนก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษา การงาน เป็นต้น โดยการประยุกต์ในลักษณะขั้นต้น ของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทการบำเพ็ญขันติบารมี เพื่อที่จะได้เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาในประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป เช่นปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการล่องละเมิดต่าง ๆ ปัญหาครอบครัว ปัญหาความเครียด เป็นต้น สำหรับการประยุกต์ใช้ขั้นต้นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตซึ่งเป็นเรื่องราวของสังคมไทยที่ได้อธิบายเอาขันติบารมีที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้เพื่อบรรเทาหรือลดปัญหาที่เกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ โดยอาศัยความอดทน อดกลั้น ไม่ทำ ความผิดต่าง ๆ ด้วยอำนาจของกิเลสทั้ง ๓ ดังกล่าวมา นอกจากนี้ขั้นต้นยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการรักษาศีล การทำงาน การอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เมื่อสามารถกระทำได้อย่างนี้แล้วก็จะได้รับประโยชน์ของขั้นต้น ๖ ประการด้วยกัน คือ (๑) ทำให้เป็นคนหนักแน่นไม่อ่อนแอ ไม่ท้อถอย กล้าเผชิญชีวิตทุกชนิดได้ (๒) ทำให้บุคคลมีมารยาทที่ดีงาม ไม่วุ่นวายมักโกรธ (๓) ความอดทนช่วยพัฒนาคนให้เป็นบัณฑิต เป็นคนมีเสน่ห์น่ารัก (๔) ความอดทนเป็นบ่อเกิดของศีล สมาธิ และปัญญา (๕) ความอดทนเป็นเครื่องมือตัดต้นเหตุของความชั่วหลายทั้งหลาย และ (๖) ความอดทนช่วยให้บุคคลประพฤติดุจดรรชนีบรรลุลหรรณได้รวดเร็ว จึงเห็นได้ว่าการบำเพ็ญขันติบารมีนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม